

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

**PROBLEMATYKA
OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I ZABYTKÓW**

**W STUDIACH UWARUNKOWAŃ
I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA
PRZESTRZENNEGO GMIN**

ORAZ

**W MIEJSCOWYCH PLANACH
ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO**

Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych

Warszawa 2011

Opracował zespół ds. miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w składzie:

Jolanta Welc-Jędrzejewska (koordynator)

Ewa Kulesza-Szerniewicz

dr Beata Makowska

Ewa Stieler

Elżbieta Jagielska

Niniejszy Poradnik ma za zadanie wsparcie projektantów opracowań planistycznych sporządzanych przez samorząd gminny w realizacji obowiązku wprowadzenia do tych opracowań zasad ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz zabytków. Ponadto ma umożliwić samorządom gminnym przeprowadzaną pod tym kątem ocenę opracowań planistycznych w trakcie ich wykonywania.

Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie gminy należy do jej zadań własnych (art. 3 ust. 1. ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym¹). Realizacji tego zadania służą studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy.

W myśl tej ustawy, w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się między innymi, „wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków²”, a opracowywanie projektów (...) studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego jest projektowaniem zagospodarowania przestrzennego, w rozumieniu art. 2 ust. 3 oraz art. 6 ust. 1 ustawy z dnia 15 grudnia 2000 r. o samorządach zawodowych architektów, inżynierów budownictwa oraz urbanistów³. Przepis ten określając sposób wykonywania zawodu planisty stwierdza, że „projektowanie zagospodarowania przestrzeni” (...) powinno odbywać się „zgodnie z wymaganiami ładu przestrzennego, ochrony wartości architektonicznych i krajobrazowych, wymaganiami ochrony środowiska, racjonalności struktur przestrzennych i sieci infrastruktury oraz edukacji w tym zakresie”.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁴ w art. 7 ustanawia cztery formy ochrony zabytków, wśród których znajdują się m.in. „ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego....”.

Organy ochrony zabytków mają obowiązek wydania, ustawowo wymaganych⁵, wniosków konserwatorskich do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Celem opracowania i wydania tych wniosków jest umożliwienie samorządom gminnym realizacji obowiązku wprowadzenia do opracowań planistycznych zasad ochrony wartości zabytkowych obiektów i obszarów w zakresie wymaganym dla właściwej ochrony i opieki nad zabytkami na obszarze objętym granicami opracowania.

Równocześnie dla organu sporządzającego plan, na który ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym w art. 7 ust. 1 pkt 9 nakłada obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego⁶, zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami stanowią istotny obszar działania, a zapisy dotyczące ich rozstrzygnięcia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego posiadają rangę prawa miejscowego. Jest to szczególnie istotne ze względu na to, że dziedzictwo kulturowe i zabytki są nie tylko materialnymi i niematerialnymi śladami przeszłości, lecz także cennymi elementami krajobrazu kulturowego, przyczyniającymi się do kształtowania atrakcyjnego, jedyne w swoim rodzaju, przyjaznego otoczenia człowieka, zachowania tożsamości lokalnej i więzi społecznych.

W środowisku planistów pojawiają się propozycje tworzenia wzorców (standardów) ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dotyczących zasad ochrony dziedzictwa kulturowego

1 Dz. U. Nr 80, poz. 717 z późniejszymi zmianami.

2 ilekroć w opracowaniu pojawia się określenie „zabytek” lub „obiekt zabytkowy” (we wszystkich przypadkach i liczbach) należy je rozumieć zgodnie z treścią art. 6 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

3 Dz. U. z 2001 r. Nr 5, poz. 42 z późniejszymi zmianami.

4 Dz. U. Nr 162, poz. 1568, z późniejszymi zmianami.

5 art. 17 pkt 2 i art. 23 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

6 przepis ten stanowi, że *Zaspakajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.*

i zabytków⁷. Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego wymaga jednak indywidualnego potraktowania w każdym opracowaniu planistycznym ze względu na potrzebę uwzględniania jego cech specyficznych, poprzedzonego analizami różnorodnych kontekstów przestrzennych i konieczności kształtowania właściwego otoczenia i sąsiedztwa obiektów oraz obszarów zabytkowych.

Wobec tego uznano, że właściwe będzie opracowanie dla potrzeb planowania przestrzennego poradnika formułującego zasady i wytyczne do opracowywania problematyki ochrony zabytków, dziedzictwa i krajobrazu kulturowego w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gmin. Jak wyżej powiedziano, Poradnik ten powinien stanowić wsparcie dla planistów i samorządów lokalnych przy sporządzaniu opracowań planistycznych, których ustalenia mają zapewnić ochronę i właściwe funkcjonowanie dziedzictwa kulturowego i zabytków na obszarach objętych ich granicami.

⁷ np. Zasady formułowania ustaleń dotyczących zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, propozycja z dnia 3 lutego 2006 r. (oprac. dr inż. arch. Tomasz Ossowicz we współpracy z mgr inż. arch. Markiem Wilandem z wykorzystaniem materiałów przygotowanych przez mgr inż. Grzegorza Kosturka i mgr inż. arch. Marię Sarnik-Konieczną).
www.izbaurbanistów.pl/aktualizacja/data/pliki/246.

Spis treści

- I. Dziedzictwo kulturowe i zabytki jako przedmiot działań planistycznych podejmowanych na szczeblu gminnym.
 1. Uregulowania prawne.
 - 1.1. Przedmiot ochrony.
 - 1.2. Formy i zasady ochrony.
 - 1.3. Wykorzystanie przepisów dotyczących ochrony przyrody i środowiska jako narzędzia ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz zabytków.
 2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.
 3. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jako narzędzie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.
- II. Zasady formułowania problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.
 1. Propozycja zakresu treści problematyki uwarunkowań ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.
 2. Propozycja zakresu polityk przestrzennych dotyczących dziedzictwa kulturowego i zabytków ustalanych w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.
 3. Propozycja treści części graficznej studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy dotyczącej ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.
- III. Zasady formułowania problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.
 1. Propozycja zakresu i treści ustaleń części tekstowej miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dotyczących problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.
 2. Propozycja treści części graficznej miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dotyczącej ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.
- IV. Aneksy:
 1. Zalecany zakres studium krajobrazu kulturowego opracowywanego dla określenia wartości zasobu oraz polityki ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego na obszarze gminy.
 2. Przykłady ujęć wybranych elementów dziedzictwa kulturowego w opracowaniu dokumentów planistycznych wykonywanych na poziomie gminy.
 - 1.2. Krajobraz kulturowy.
 - 1.3. Stanowiska archeologiczne (zabytek archeologiczny).
 - 1.4. Historyczne układy urbanistyczne, zespoły urbanistyczne.
 - 1.5. Historyczne układy ruralistyczne.
 - 1.6. Zabytki techniki.
 - 1.7. Zieleń zabytkowa.
 - 1.8. Historyczne obiekty architektury i budownictwa, zespoły budowlane.
 - 1.9. Wartości niematerialne - niematerialne dziedzictwo kulturowe.
 3. Słownik stosowanych pojęć.

I. Dziedzictwo kulturowe i zabytki jako przedmiot działań planistycznych podejmowanych na szczeblu gminnym.

Cechą planowania przestrzennego w Polsce jest to, że podstawowymi dokumentami normującymi rozwój przestrzenny na szczeblu gminy są:

- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy - jako akt wiążący organ wykonawczy samorządu gminy (wójta, burmistrza, prezydenta) oraz
- miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego - jako akt prawa miejscowego powszechnie obowiązującego.

Prawo miejscowe jest, obok prawa powszechnego (ustaw), najważniejszym narzędziem realizacji ochrony dziedzictwa kulturowego. Decentralizacja zarządzania i wzrastające kompetencje władz samorządowych wszystkich szczebli, nakładają na nie także obowiązek ustanawiania prawnej ochrony zabytków, dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.

Dla zapewnienia skuteczności działań związanych z ochroną i kształtowaniem dziedzictwa kulturowego niezbędne jest uznanie, że:

- ochrona dziedzictwa kulturowego jest ważnym interesem publicznym i stanowi stały element zrównoważonego rozwoju;

- ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego służy utrzymaniu tożsamości państwa polskiego, regionów i społeczności lokalnych. Wobec tego należy dążyć do utrzymania i eksponowania jego wartości, obejmując kompleksowo zagadnienia zarówno ochrony dziedzictwa kulturowego jak i środowiska przyrodniczego, a także odbudowy krajobrazów, które ucierpiały wskutek rozwoju ułomnej industrializacji i urbanizacji oraz bezkrytycznego tworzenia „nowych wartości” czy bezrefleksyjnego naśladownictwa wzorców obcych kulturowo;

- niezbędne jest pozyskanie społecznej akceptacji zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz wypracowanie zasad łagodzenia ewentualnych konfliktów pomiędzy interesami obywateli zamieszkujących i działających na określonym terenie a zasadami i potrzebami ochrony dziedzictwa.

Zakres opracowania dokumentu planistycznego, stopień szczegółowości jego ustaleń, jak również forma materiałów wyjściowych, przygotowywanych do opracowania problematyki ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego, winny być adekwatne do wartości kulturowych danego obszaru, a treść ustaleń dokumentów planistycznych powinna określać w sposób jednoznaczny warunki i zasady ochrony tych wartości oraz funkcjonowania obiektów i obszarów zabytkowych w życiu społeczno-gospodarczym gminy.

W trakcie opracowywania problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego na wszystkich szczeblach planowania przestrzennego, konieczny jest udział w zespołach projektowych urbanistów specjalizujących się w dziedzinach związanych z ochroną dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz zabytków. Ustawowo nakazane jest także współdziałanie jednostek autorskich planów przestrzennych i władz lokalnych ze służbami konserwatorskimi na wszystkich etapach prac projektowych. Miejscowe plany powinny zawierać ustalenia szczegółowe i jednoznaczne, tak aby mogły być podstawą do wydawania pozwoleń na realizację inwestycji przez odpowiednie służby, bez udziału wojewódzkiego konserwatora zabytków zgodnie z obowiązującym brzmieniem art. 39 ustawy Prawo budowlane.

1. Uregulowania prawne

Uczestnikom procesu sporządzania, opiniowania i uzgadniania opracowań planistycznych wykonywanych na poziomie gminnym znane są przepisy regulujące ten proces oraz dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków. Dla porządku podaje się jednak zasadnicze przepisy dotyczące przedmiotu i form ochrony zabytków oraz zakresu ich ochrony w omawianych opracowaniach:

- konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78 poz. 483),
- ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568, z późniejszymi zmianami),
- ustawa z 23 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80, poz. 717 z późniejszymi zmianami),
- ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. Nr 142, poz. 1591 z późniejszymi zmianami),
- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. Nr 115, poz. 741 z późniejszymi zmianami),
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. Nr 92, poz. 880 z późniejszymi zmianami),
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. Nr 62, poz. 627 z późniejszymi zmianami),
- ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. Nr 199 poz. 1227)
- rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 28 kwietnia 2004 r. w sprawie zakresu projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (Dz. U. Nr 118, poz. 1233),
- rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz. U. Nr 164, poz. 1587),
- przepisy prawa miejscowego dotyczące utworzenia obszarów chronionych w trybie przepisów ustawy o ochronie przyrody,
- obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego na obszarze gminy,
- ochrona zabytków ustalona w innych dokumentach uchwalanych przez gminy;

Poza krajowymi uregulowaniami prawnymi normującymi działania wobec przestrzeni, w Polsce obowiązuje również prawo międzynarodowe (przyjęte konwencje) oraz prawo Unii Europejskiej. Polska stając się sygnatariuszem wielu aktów prawa międzynarodowego, dotyczących krajobrazu i dziedzictwa kulturowego⁸, winna traktować je łącznie i budować wspólny, skuteczny system ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego w ramach zrównoważonego i trwałego rozwoju przestrzennego, przyjętego postanowieniami Europejskiej Perspektywy Rozwoju Przestrzennego (EPRP).

1.1. Przedmiot ochrony

Przedmiot ochrony zabytków i opieki nad nimi określony został przepisami **ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** oraz przepisami aktów wykonawczych do w/w ustawy.

Przedmiotem ochrony i opieki jest **zabytek**, który według art. 3 tejże ustawy określany jest jako: *- nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową* (pkt 1).

⁸ np. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego UNESCO, Paryż 1972 (Dz. U. z 1976r., Nr 32, poz.190), zobowiązuje do ustanowienia skutecznego systemu ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego o wyjątkowym znaczeniu dla całej ludzkości oraz do włączenia ochrony tego dziedzictwa do programów planowania ogólnego, Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), La Valetta 1992 r. (Dz. U z 1996 r. Nr 120, poz.564), zobowiązuje do utworzenia systemu prawnego dla ochrony dziedzictwa archeologicznego i pogodzenia potrzeb archeologicznych oraz ustaleń planów zagospodarowania przestrzennego, Europejska konwencja krajobrazowa, Florencja 2000 r. (Dz. U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98), zobowiązuje do ustanowienia i wdrożenia polityki w zakresie krajobrazu (który przyczynia się do tworzenia kultur lokalnych i jest podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego).

Zabytkiem jest więc każdy z elementów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego, który posiada wyżej wymienione cechy, niezależnie od tego czy ustanowiono dla niego formę ochrony.

W innych punktach tego przepisu zdefiniowano także inne elementy dziedzictwa kulturowego jak:

- **zabytek nieruchomy** – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, posiadających cechy jw. (pkt 2),
- **zabytek ruchomy** – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, posiadających cechy jw. (pkt 3),
- **zabytek archeologiczny** - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem (pkt 4);
- **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg (pkt 12);
- **historyczny zespół budowlany** – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi (pkt 13);
- **krajobraz kulturowy** - przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze (pkt 14);
- **otoczenie zabytku** - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych (pkt 15).

Dodatkowo przedmiot ochrony doprecyzowany został w art. 6 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, który stanowi, że opiece i ochronie podlegają wymienione tam zabytki bez względu na stan zachowania.

1.2. Formy i zasady ochrony

Formy ochrony zabytków określone są w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Z wymienionych w nim czterech form ochrony – dwie znajdują się w kompetencjach samorządów gminnych:

- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy.

Zasady ochrony zabytków określone są w art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z tym przepisem ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu m.in.:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków poprzez odpowiednie zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- uwzględnianie działań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkami sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza i polega w szczególności na zapewnieniu warunków do zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie⁹

W myśl ustawy o samorządzie gminnym (art. 7 ust. 1.) do zadań własnych gminy należą sprawy dotyczące m.in.:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej,

⁹ art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- kultury fizycznej i turystyki, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych,
- zieleni gminnej i zadrzewień,
- cmentarzy gminnych.

W planowaniu zagospodarowania przestrzennego terenu gminy niezbędne jest uznanie, że niezależnie od ustawowego zobowiązania samorządu gminnego do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, inne zadania gminy mogą także bezpośrednio lub pośrednio dotyczyć zarówno zabytkowych obiektów (budynków, parków, cmentarzy, mostów, itp.), jak i obszarów (historycznych zespołów budowlanych, krajobrazu kulturowego).

1.3. Wykorzystanie przepisów dotyczących ochrony przyrody i środowiska jako narzędzia ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz zabytków.

Planowanie przestrzenne w Polsce respektuje zasadę zrównoważonego, trwałego rozwoju¹⁰. Zasada ta w równym stopniu odnosi się do ochrony środowiska przyrodniczego jak i ochrony i konserwacji dziedzictwa kulturowego. Powinno się zatem dążyć do kompleksowego podejścia do ochrony środowiska pojmowanego nie tylko w sensie przyrodniczym, ale także społecznym, ekonomicznym i kulturowym. W krajobrazie kulturowym środowisko, w którym znajduje się obiekt zabytkowy jest tak samo ważne, jak zabytek.

a) Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody zawiera zapisy dotyczące ochrony przyrody i walorów krajobrazowych, uwzględniające także wartości historyczne i kulturowe np.:

- ochrona krajobrazowa - zachowanie cech charakterystycznych danego krajobrazu (art. 5 pkt. 8). Cechy charakterystyczne krajobrazu to także jego elementy kulturowe.

- tereny zieleni - tereny wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością (...), a w szczególności parki (...) zabytkowe oraz cmentarze, a także zieleń towarzysząca ulicom, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom oraz obiektom kolejowym i przemysłowym (art. 5 pkt. 21).

- walory krajobrazowe - wartości ekologiczne, estetyczne lub kulturowe obszaru oraz związane z nim rzeźbę terenu, twory i składniki przyrody, ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka (art. 5 pkt. 23).

- zadrzewienia - drzewa i krzewy w granicach pasa drogowego, pojedyncze drzewa lub krzewy albo ich skupiska niebędące lasem w rozumieniu ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach, wraz z terenem, na którym występują i pozostałymi składnikami szaty roślinnej tego terenu, spełniające cele ochronne, produkcyjne lub społeczno-kulturowe (art. 5 pkt. 27).

- parki krajobrazowe - forma ochrony przyrody obejmująca obszary chronione ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju (art. 6 ust. 1 pkt 3 i art. 16).

- obszary chronionego krajobrazu - forma ochrony przyrody obejmująca tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach (...) (art. 6 ust. 1 pkt 4 i art. 23).

- zespoły przyrodniczo-krajobrazowe - forma ochrony przyrody obejmująca fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę ze względu na ich walory widokowe lub estetyczne (art. 6 ust. 1 pkt 9 i art. 43).

b) Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska definiuje:

¹⁰ art. 5 konstytucji RP - „Rzeczpospolita Polska strzeże (...) dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.”

- ochronę środowiska - jako podjęcie lub zaniechanie działań, umożliwiających zachowanie lub przywrócenie równowagi przyrodniczej, polegających m.in. na racjonalnym kształtowaniu środowiska i gospodarowaniu zasobami środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju (art. 3 pkt 13, lit. a),

- środowisko - jako ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności (...), krajobraz, (...), a także wzajemne oddziaływanie pomiędzy tymi elementami (art. 3 pkt 39). Według definicji środowisko przyrodnicze rozszerzone zostało o części składowe przekształcone w wyniku działalności człowieka, więc także o charakterze kulturowym.

W cytowanej ustawie wskazano, iż w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy zapewnia się warunki utrzymania równowagi przyrodniczej i racjonalną gospodarkę środowiska, w szczególności poprzez ochronę walorów krajobrazowych (art. 72 ust. 1 pkt 5).

Ustawa ta w art. 73 ust.1 stanowi, że w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego oraz w decyzji o warunkach zabudowy uwzględnia się w szczególności ograniczenia wynikające z ustanowienia w ustawie o ochronie przyrody form ochrony przyrody, w tym parku krajobrazowego, obszaru chronionego krajobrazu i zespołu przyrodniczo-krajobrazowego.

c) Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko stanowi, że w prognozach, ocenach i raportach oddziaływania na środowisko uwzględnia się m. in. krajobraz i zabytki.

Projekty opracowań planistycznych i strategicznych wymagają przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko (art. 46 pkt. 1).

Organ sporządzający wyżej wymienione opracowania sporządza prognozę oddziaływania na środowisko, która określa m.in. przewidywane, znaczące oddziaływanie planowanego zamierzenia również na zabytki i przedstawia rozwiązania mające na celu zapobieganie i ograniczenie negatywnych oddziaływań na środowisko (art. 52 ust. 1 ust. 2 pkt 2 lit. e i pkt. 3 lit. a).

2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy

W myśl art. 10 ust. 1 ustawy z 23 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględnia uwarunkowania dotyczące dziedzictwa kulturowego i zabytków, wynikające w szczególności z:

- dotychczasowego przeznaczenia, zagospodarowania (...) (pkt 1);
- stanu ładu przestrzennego i wymogów jego ochrony (pkt 2);
- stanu środowiska (...) oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego (pkt 3);
- stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków (...) (pkt 4);
- występowania obiektów i terenów chronionych na podstawie przepisów odrębnych (pkt 9).

W myśl art. 10 ust. 2 tej ustawy w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy politykę ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków kształtują:

- kierunki zmian w strukturze przestrzennej gminy oraz w przeznaczeniu terenów (pkt 1);
- kierunki i wskaźniki dotyczące zagospodarowania oraz użytkowania terenów, w tym tereny wyłączone spod zabudowy *(także ze względów kulturowych)* (pkt 2),
- potrzeba określenia obszarów oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego (...) (pkt 3);
- potrzeba określenia obszarów o wartościach kulturowych oraz zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków (...) (pkt 4);
- kierunki rozwoju systemów komunikacji i infrastruktury technicznej (pkt 5);
- potrzeba określenia obszarów, na których rozmieszczone będą inwestycje celu publicznego o znaczeniu lokalnym (pkt 6);
- potrzeba określenia obszarów, na których rozmieszczone będą inwestycje celu publicznego o znaczeniu

ponadlokalnym, zgodnie z ustaleniami planu zagospodarowania przestrzennego województwa i ustaleniami programów, o których mowa w art. 48 ust. 1 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym¹¹ (pkt 7),

- potrzeba określenia obszarów, dla których obowiązkowe jest sporządzenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego na podstawie przepisów odrębnych /w tym obszary parków kulturowych/ (...) (pkt 8);
- potrzeba określenia obszarów wymagających przekształceń, rehabilitacji lub rekultywacji (pkt 14);
- potrzeba określenia innych obszarów problemowych, w zależności od uwarunkowań i potrzeb zagospodarowania występujących w gminie (pkt 16).

Tak więc studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy winno składać się z dwóch podstawowych części:

- definiującej istniejące (zastane) w momencie sporządzania studium (...) uwarunkowania funkcjonalno – przestrzenne, będące konstatacją stanu istniejącego – najczęściej w formie diagnozy prospektywnej, uwzględniającej dotychczasowe trendy i dynamikę zmian struktur funkcjonalno-przestrzennych. Dotyczy to także dziedzictwa kulturowego i zabytków - określenie zasobu, stanu zachowania oraz zagrożeń.
- określającej kierunki działań w zagospodarowaniu przestrzeni gminy (określenie celów i przekształceń istniejących struktur funkcjonalno-przestrzennych ze wskazaniem na stosowne instrumenty planowania przestrzennego), w tym także kierunki ochrony i funkcjonowania dziedzictwa kulturowego i zabytków w tej przestrzeni.

Zgodnie z art. 18 i art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m. in. przy sporządzaniu studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, a w szczególności:

1. uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
2. określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu,
3. ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami,
4. uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych,
5. uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami,
6. w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

3. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jako narzędzie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami wykonawczymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z aktami wykonawczymi dają narzędzie ochrony zabytków - miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa wojewódzkiego konserwatora zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

¹¹ art.48 ust. 1 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym stanowi: Ministrowie i centralne organy administracji rządowej, w zakresie swej właściwości rzeczowej, sporządzają programy zawierające zadania rządowe, zwane dalej „programami”, służące realizacji inwestycji celu publicznego znaczeniu krajowym (vide: krajowy – wojewódzki – gminny program opieki nad zabytkami).

Wszystkie niżej wymienione zapisy ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym mogą dotyczyć także obiektów i obszarów zabytkowych, a tym samym muszą uwzględniać zasady ich ochrony określone w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz we wnioskach wojewódzkiego konserwatora zabytków do planu, a także gwarantować właściwe zagospodarowanie zarówno zabytków jak ich otoczenia, sąsiedztwa i stref ekspozycji.

W myśl art. 15 ust. 2 w/w ustawy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego między innymi określa się obowiązkowo:

- przeznaczenie terenów oraz linie rozgraniczające tereny o różnym przeznaczeniu lub różnych zasadach zagospodarowania (pkt 1), *w tym na terenach występowania zabytków i na obszarach zabytkowych;*
- zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego (pkt 2), *w tym na terenach występowania zabytków i na obszarach zabytkowych;*
- zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego (pkt 3), *w tym na terenach występowania zabytków i na obszarach zabytkowych;*
- zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków (...) (pkt 4);
- wymagania wynikające z potrzeb kształtowania przestrzeni publicznych (pkt 5), *w tym na terenach występowania zabytków i na obszarach zabytkowych;*
- zasady kształtowania zabudowy oraz wskaźniki zagospodarowania terenu, maksymalną i minimalną intensywność zabudowy jako wskaźnik powierzchni całkowitej zabudowy w odniesieniu do powierzchni działki budowlanej, minimalny udział procentowy powierzchni biologicznie czynnej w odniesieniu do powierzchni działki budowlanej, maksymalną wysokość zabudowy, minimalną liczbę miejsc do parkowania i sposób ich realizacji oraz linie zabudowy i gabaryty obiektów; (pkt 6), *w tym na terenach występowania zabytków i na obszarach zabytkowych;*
- granice i sposoby zagospodarowania terenów lub obiektów podlegających ochronie, ustalonych na podstawie odrębnych przepisów (...) (w tym ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) (pkt 7);
- szczegółowe zasady i warunki scalania i podziału nieruchomości objętych planem miejscowym, (w tym na terenie występowania zabytków i na obszarach zabytkowych) (pkt 8);
- szczególne warunki zagospodarowania terenów oraz ograniczenia w ich użytkowaniu, w tym zakaz zabudowy (pkt 9), *w tym na terenach występowania zabytków i na obszarach zabytkowych;*
- zasady modernizacji, rozbudowy i budowy systemów komunikacji (...) (pkt 10), *w tym na terenach występowania zabytków i na obszarach zabytkowych;*
- sposób i termin tymczasowego zagospodarowania, urządzania i użytkowania terenów (pkt 11), *w tym na terenach występowania zabytków i obszarów zabytkowych.*

W zależności od potrzeb i specyfiki obszaru w planie zagospodarowania przestrzennego można ustalić (art. 15 ust. 3 w/w ustawy) między innymi granice:

- obszarów rehabilitacji istniejącej zabudowy i infrastruktury technicznej (pkt 2), *w tym terenów występowania zabytków i obszarów zabytkowych.*
- obszarów wymagających przekształceń lub rekultywacji (pkt 3), *w tym terenów występowania zabytków i obszarów zabytkowych.*
- terenów pod budowę wielkopowierzchniowych obiektów handlowych (pkt 4), *w tym na terenach występowania zabytków i na obszarach zabytkowych.*
- terenów rozmieszczenia inwestycji celu publicznego o znaczeniu lokalnym (pkt 4 a), *w tym na terenach występowania zabytków i na obszarach zabytkowych.*
- terenów inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, umieszczonych w planie zagospodarowania przestrzennego województwa lub w ostatecznych decyzjach o lokalizacji drogi krajowej, wojewódzkiej lub powiatowej, linii kolejowej o znaczeniu państwowym, lotniska użytku publicznego, inwestycji w zakresie terminalu lub przedsięwzięcia Euro 2012 (pkt 4 b), *w tym terenów występowania zabytków i obszarów zabytkowych.*

- terenów rekreacyjno-wypoczynkowych oraz terenów służących organizacji imprez masowych (pkt 5), *w tym terenów występowania zabytków i obszarów zabytkowych.*
 - terenów zamkniętych i stref ochronnych terenów zamkniętych (pkt 7), *w tym na terenach występowania zabytków i na obszarach zabytkowych.;*
- oraz
- sposób usytuowania obiektów budowlanych w stosunku do dróg i innych terenów publicznie dostępnych oraz do granic przyległych nieruchomości, kolorystykę obiektów budowlanych oraz pokrycie dachów (pkt 8), *w tym na terenach występowania zabytków i na obszarach zabytkowych.;*
 - zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabaryty, standardy jakościowe oraz rodzaje materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane (pkt 9), *w tym na terenach występowania zabytków i na obszarach zabytkowych.;*
 - minimalną powierzchnię nowo wydzielonych działek budowlanych (pkt 10), *w tym na terenach występowania zabytków i na obszarach zabytkowych.*

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m. in. przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. W planach w szczególności:

1. uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
2. określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu,
3. ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami,
4. uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych,
5. uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami,
6. w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

II. Zasady formułowania problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, wykonywane dla jej obszaru w granicach administracyjnych, jest dokumentem planistycznym, który ukierunkowuje działania władz gminnych w stosunkowo długich (strategicznych) horyzontach czasowych, a jego sporządzenie daje możliwość dokonania pełnej analizy problemów rozwojowych obszaru gminy. Studium nie jest aktem prawa miejscowego, jednak wprowadzenie przyjętych w nim zapisów do obiegu prawnego następuje poprzez ustalenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wobec zapisów ustawowych stanowiących, że ustalenia studium są wiążące dla organów gminy przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego¹².

Jeżeli na etapie sporządzania studium nie zostaną właściwie i wyczerpująco zdefiniowane wszystkie uwarunkowania, będące podstawą wyznaczanych kierunków rozwoju, to miejscowe plany, dla których studium jest materiałem wyjściowym, mogą być ułomne.

Wobec tego zawarte w studium informacje o zasobie dziedzictwa kulturowego gminy, a także zasady jego ochrony oraz kierunki określające odpowiednie zagospodarowanie i eksponowanie zabytkowych obiektów i obszarów, przesądzają o zapewnieniu właściwej ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego - jednej z ustawowych form ochrony zabytków.

Tryb sporządzania, uzgadniania i opiniowania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy określono w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, która zobowiązuje m.in. wojewódzkich konserwatorów zabytków do współpracy przy sporządzaniu projektu studium (...), polegającej na wyrażaniu opinii, składaniu wniosków oraz udostępnianiu informacji.

W świetle obowiązujących przepisów udział wojewódzkich konserwatorów zabytków w powstawaniu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy polega na:

- złożeniu wniosku w zakresie swej właściwości tj. ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego dla obszaru gminy,
- wyrażaniu opinii i udostępnianiu niezbędnych w procesie opracowywania studium informacji o zabytkach i dziedzictwie kulturowym gminy,
- opiniowaniu projektu studium, czyli stwierdzeniu czy w studium uwzględniono w pełni zasoby dziedzictwa kulturowego na terenie gminy i jego kondycję i czy kierunki polityki przestrzennej przyjęte w studium w wystarczający sposób gwarantują jego ochronę i właściwe zagospodarowanie.

Jak wcześniej powiedziano, studium zawiera dwie zasadnicze części - określenie uwarunkowań zagospodarowania przestrzeni gminy oraz określenie polityk przestrzennych i kierunków działań prowadzących do realizacji tych polityk, zapewniających właściwe funkcjonowanie społeczności lokalnej i przestrzeni gminy.

W obu tych częściach studium niezbędne jest poświęcenie dziedzictwu kulturowemu odrębnego miejsca.

Problematyka dotycząca dziedzictwa kulturowego w studium powinna obejmować:

- informację o zasobie dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz ich waloryzację,
- analizę kondycji i diagnozę stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków,
- identyfikację problemów i zagrożeń dla zabytków,
- określenie polityk przestrzennych utrzymania i eksponowania walorów dziedzictwa kulturowego gminy, w tym określenie możliwości ekonomicznego i społecznego wykorzystania dziedzictwa kulturowego i zabytków,
- program działań prowadzących do realizacji polityk, w tym wskazania i ustalenia wiążące dla planów miejscowych.

¹² art. 9, ust. 4 w/w ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

Niezbędne, a zdecydowanie pomocne przy formułowaniu zagadnień związanych z dziedzictwem kulturowym i zabytkami, są wnioski konserwatorskie do studium uwarunkowań ..., które umożliwiają jego autorom zawarcie w treści informacji o uwarunkowaniach funkcjonowania i ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym o zasobie zabytkowym oraz o zakresie polityk służących jego ochronie.

Należy zwrócić uwagę, że tryb sporządzania studium uwarunkowań obejmuje także wykonanie, wymaganego na podstawie przepisów art. 72 ustawy Prawo ochrony środowiska, opracowania ekofizjograficznego podstawowego, w którym powinna się także znaleźć wymieniona wyżej problematyka. Opracowanie ekofizjograficzne, składające się z części opisowej i kartograficznej (wykonanej w tej samej skali, w której ma być sporządzone opracowanie planistyczne, w celu zapewnienia takiego samego poziomu szczegółowości informacji), jest m.in. materiałem wyjściowym do prac planistycznych wykonywanych na podstawie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz innych przepisów. Wymaga ono indywidualnego podejścia do obszaru objętego granicami opracowania planistycznego, ze względu na potrzebę dostosowania szczegółowego zakresu problematyki do celu i przedmiotu sporządzanego dokumentu planistycznego oraz stanu i specyfiki środowiska analizowanego terenu.

Z kolei ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko nakłada w art. 51 na organ wykonujący m. in. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy obowiązek sporządzenia prognozy oddziaływania na środowisko. Prognoza ta powinna określać, analizować i oceniać m.in. przewidywane znaczące oddziaływania (...) na środowisko, a w szczególności na: różnorodność biologiczną, ludzi, zwierzęta, rośliny, wodę, powietrze, powierzchnię ziemi, krajobraz, klimat, zasoby naturalne, zabytki i dobra materialne – z uwzględnieniem zależności między tymi elementami środowiska i między oddziaływaniami na te elementy. Opracowanie to ma przedstawiać także rozwiązania mające na celu zapobieganie, ograniczanie lub kompensację przyrodniczą negatywnych oddziaływań na wymienione wyżej elementy środowiska, mogących być rezultatem realizacji projektowanego dokumentu (...).

Zgodnie z art. 52. omawianej ustawy, *informacje zawarte w prognozie oddziaływania na środowisko powinny być opracowane stosownie do stanu współczesnej wiedzy i metod oceny oraz dostosowane do zawartości i stopnia szczegółowości projektowanego dokumentu oraz etapu przyjęcia tego dokumentu w procesie opracowywania projektów dokumentów powiązanych z tym dokumentem.* Z obowiązku dokonania rzetelnej oceny wpływu zapisów studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy m.in. na jej zabytki i dobra materialne oraz krajobraz (w tym krajobraz kulturowy) nie zwalnia organu opracowującego projekt studium fakt, że ustawa ta wśród organów upoważnionych, na mocy art. 57 i 58, do uzgadniania i opiniowania projektu opracowania planistycznego wraz z prognozą oddziaływania na środowisko - nie wymienia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

1. Propozycja zakresu treści problematyki uwarunkowań ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy należy wykazać obiekty i obszary objęte formami ochrony prawnej. Wśród materiałów, które powinny także zostać uwzględnione w studium są:

- 1) gminny program opieki nad zabytkami, jeżeli gmina taki program opracowała¹³,
- 2) uwarunkowania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego zapisane w planie zagospodarowania przestrzennego województwa.

¹³ art. 19 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Przedmiotem analiz dokonywanych w studium, powinny być następujące elementy dziedzictwa kulturowego:

- historycznie ukształtowana sieć osadnicza z układem infrastruktury technicznej (w tym komunikacyjnej),
- historycznie ukształtowane układy osadnicze miejskie i wiejskie z ich strukturą użytkowania i fizjonomią zagospodarowania,
- zabytkowe układy przestrzenne, w tym zabytkowe obszary mieszkaniowo-usługowe i produkcyjne z ich zabytkowymi przestrzeniami publicznymi, zielenią, dominantami i wartościowymi panoramami,
- założenia rezydencjonalno-krajobrazowe i folwarczne,
- zabytkowe zespoły budowlane, w tym: mieszkalne, sakralne, przemysłowe, itp.,
- zabytkowe założenia obronne,
- parki, ogrody, cmentarze, aleje oraz inne zespoły komponowanej zieleni,
- poszczególne obiekty zabytkowe - ich forma, wystrój i otoczenie,
- stanowiska archeologiczne,
- miejsca ważnych wydarzeń historycznych, miejsca tradycji oraz upamiętniania działalności wybitnych osób, tradycyjne nazwy miejsc (zabytki niematerialne).

Dla pełnego rozpoznania zasobu zabytkowego i określenia jego właściwej ochrony niezbędne jest opracowanie studium krajobrazu kulturowego gminy¹⁴. Studium krajobrazu kulturowego, sporządzone powinno być w ramach materiałów wyjściowych do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy przez osobę/zespół posiadającą/cy doświadczenie w dziedzinach związanych z ochroną zabytków i krajobrazu kulturowego.

Rezultatem prac studialnych powinno być określenie elementów krajobrazu kulturowego, które należy chronić i zachować dla przyszłych pokoleń oraz określenie zasad i zakresu ich ochrony. Problematyka studium krajobrazu kulturowego powinna być ustalana indywidualnie dla każdej gminy i, w zależności od jej specyfiki, powinna być ograniczana lub uzupełniana dodatkowymi elementami. Studium krajobrazu kulturowego gminy powinno podlegać zaopiniowaniu przez wojewódzkiego konserwatora zabytków przed włączeniem do ogólnej problematyki studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

Niedoceniając studium krajobrazu kulturowego lub zbyt powierzchownie traktowanie jego problematyki na etapie opracowywania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy skutkuje decyzjami planistycznymi, które mogą niejednokrotnie spowodować dewastację tego krajobrazu. Rzetelnie opracowane studium krajobrazu kulturowego dla obszaru gminy powinno stanowić niezbędny materiał wyjściowy do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

Proponowana zawartość treści studium krajobrazu kulturowego - **patrz Aneks nr 1.**

Jak z powyższego wynika, w opracowaniu problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, w części dotyczącej uwarunkowań, powinno uwzględnić się co najmniej:

- określenie zasobu dziedzictwa kulturowego i zabytków (stwierdzenie występowania na terenie gminy zabytków i obszarów zabytkowych o określonych cechach i walorach),
- określenie istniejącego stanu ochrony prawnej, stanu zachowania,
- określenie stwierdzonych problemów w funkcjonowaniu i utrzymaniu dziedzictwa kulturowego.

¹⁴ zasada tworzenia jednolitego systemu wartości krajobrazu i środowiska kulturowego (studia krajobrazu kulturowego) wypracowana została przez zespół profesora Janusza Bogdanowskiego, publikowana m.in., J. Bogdanowski, Konserwacja i ochrona krajobrazu kulturowego (ewolucja metody), „Teki Krakowskie”, t. VI, 1998, ROŚiOŚK w Krakowie; Projekt standardowego opracowania problematyki ochrony wartości kulturowego krajobrazu i środowiska w studium do planu i planie zagospodarowania przestrzennego gminy, Studia i Materiały, 1996 r. Nr 12(24)

2. Propozycja zapisu polityki przestrzennej w zakresie dziedzictwa kulturowego i zabytków ustalonej w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy

Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 28 kwietnia 2004 r. w sprawie zakresu projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w § 6 ustala wymogi dotyczące stosowanych standardów przy zapisywaniu ustaleń części tekstowej projektu studium, w tym m.in.:

1) ustalenia dotyczące kierunków zmian w strukturze przestrzennej gminy oraz w przeznaczeniu terenów powinny określać dopuszczalny zakres i ograniczenia tych zmian, a także zawierać wytyczne ich określania w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, zwanych dalej planami miejscowymi;

Ustalenia wymienione w tym przepisie mogą mieć istotny wpływ na krajobraz kulturowy. W związku z tym, na podstawie studium krajobrazu kulturowego, powinny być sporządzone wytyczne do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy, określające dopuszczalne zmiany krajobrazu z przyjęciem zasady jego harmonijnego kształtowania oraz zachowania/eksponowania historycznej struktury przestrzennej i poszczególnych jego elementów.

2) ustalenia dotyczące kierunków i wskaźników zagospodarowania oraz użytkowania terenów powinny w szczególności określać minimalne i maksymalne parametry i wskaźniki urbanistyczne, uwzględniające wymagania ładu przestrzennego, w tym urbanistyki i architektury oraz zrównoważonego rozwoju, wskazywać tereny do wyłączenia spod zabudowy, a także zawierać wytyczne określania tych wymagań w planach miejscowych;

3) ustalenia dotyczące zasad ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk powinny zawierać w szczególności wytyczne ich określania w planach miejscowych, wynikające z potrzeb ochrony środowiska¹⁵, obowiązujących ustaleń planów ochrony ustanowionych dla parków narodowych, rezerwatów przyrody i parków krajobrazowych oraz innych form ochrony przyrody występujących na terenach objętych projektem studium, a także uzdrowisk¹⁶;

4) ustalenia dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków (...) powinny zawierać w szczególności wytyczne określania tych zasad w planach miejscowych, wynikające z potrzeb ochrony zabytków i parków kulturowych¹⁷.

Wobec tego w tej części studium należy określić pożądane z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków działania, mające na celu utrzymanie krajobrazu kulturowego i zabytków w dobrym stanie i zagospodarowanie odpowiednie do ich wartości i cech użytkowych oraz zapewnienie ich funkcjonowania w życiu społecznym, gospodarczym i kulturalnym gminy. Do działań tych należą:

- projektowane objęcie ochroną prawną - wskazanie zabytków (obiektów i obszarów), które powinny uzyskać ustawową formę ochrony,
- określenie zasad gospodarowania w obrębie stref ochrony konserwatorskiej. w tym zasad:
 - ochrony obowiązujących w granicach stref (w tym warunków użytkowania obiektów i obszarów zabytkowych),
 - kształtowania sąsiedztwa obiektów zabytkowych,
 - kształtowania nowej zabudowy w sąsiedztwie obiektów wpisanych do rejestru zabytków i na obszarach stref ochrony konserwatorskiej,
 - ochrony krajobrazu kulturowego,
 - realizacji inwestycji w granicach stref ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych,
- wskazanie terenów, dla których należy sporządzić miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego oraz programy ochrony i rewitalizacji lub rewaloryzacji,
- określenie polityki przestrzennej zapewniającej likwidację czynników mających negatywny wpływ na stan dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz prowadzącej do zachowania i poprawy stanu dziedzictwa kulturowego gminy.

¹⁵ o których mowa w art. 72 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska.

¹⁶ o których mowa w ustawie z dnia 17 czerwca 1966 r. o uzdrowiskach i lecznictwie uzdrowiskowym.

¹⁷ o których mowa w art. 19 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Proponuje się odstąpienie od zasady określania stref ochrony układów zabytkowych symbolami literowymi (A, B, E, K, W)¹⁸ i stosowanie nazw opisowych:

- **strefa ochrony konserwatorskiej** (...) (tu: określenie obszaru zabytkowego – odpowiednio do określeń ustawowych - np.: strefa ochrony konserwatorskiej *historycznego układu urbanistycznego*, strefa ochrony konserwatorskiej *układu ruralistycznego* czy strefa ochrony konserwatorskiej *zespołu budowlanego*),

- **strefa ochrony konserwatorskiej ekspozycji lub/oraz otoczenia zabytku** - wyznaczana w celu zachowania (przywrócenia) historycznej panoramy lub ekspozycji zabytku (obiektu, obszaru) i odpowiedniego zagospodarowania otoczenia i sąsiedztwa zabytku,

- **strefa ochrony konserwatorskiej krajobrazu kulturowego**¹⁹

- **strefa ochrony konserwatorskiej stanowisk(a) archeologicznych(ego).**

Wobec powyższego w opracowaniu problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, w części dotyczącej kierunków zagospodarowania przestrzennego należy uwzględnić co najmniej:

- określenie zakresu działań ochronnych i zasad gospodarowania zasobem zabytkowym,
- określenie zasad kształtowania harmonijnego krajobrazu kulturowego z uwzględnieniem uwarunkowań historycznych i regionalnych,
- określenie zasad kształtowania zagospodarowania terenów, w tym zabudowy, zieleni, przestrzeni publicznych, urządzeń infrastruktury technicznej, zasad scalania i podziałów nieruchomości oraz kształtowania rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej,
- określenie zasad włączenia dziedzictwa kulturowego i zabytków w życie społeczno-gospodarcze gminy.

3. Propozycja treści części graficznej studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy dotyczącej dziedzictwa kulturowego i zabytków.

Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 28 kwietnia 2004 r. w sprawie zakresu projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w § 7 pkt 1 ustala, że rysunek projektu studium powinien zawierać:

- określenie granic i oznaczenie obiektów i obszarów chronionych na podstawie przepisów odrębnych²⁰ ... a także symbole literowe i numery wyróżniające je spośród innych obszarów
- określenie obszarów, o których mowa w art. 10 ust. 2 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, a także symbole literowe i numery wyróżniające je spośród innych obszarów, (...)

Na rysunku projektu studium (w skali od 1:5000 do 1:25 000 (§5 ust. 1 rozporządzenia/)²¹ niezbędne jest oznaczenie:

- obiektów i obszarów zabytkowych posiadających ochronę prawną²²,
- obiektów i obszarów zabytkowych postulowanych do ustanowienia ochrony prawnej w tym wpisanych do gminnej ewidencji zabytków,

18 powszechnie stosowane są strefy ochrony konserwatorskiej zaproponowane przez Zespół Ekspertów Międzyresortowej Komisji ds. Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich w 1981 r. Odnosiły się one do zakresu ochrony nie definiując jednoznacznie jej przedmiotu. Precyzyjne i jednoznaczne ustalenie zakresu ochrony oraz zasad zagospodarowania terenu ustawowo wymagane w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oblige do identyfikowania stref ochrony konserwatorskiej przedmiotem ochrony.

19 zdefiniowanego w art. 3 pkt 4 lit. 1 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

20 w tym ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

21 skala rysunku studium jest bardzo istotnym czynnikiem wpływającym na czytelność jego ustaleń. Jak wykazuje doświadczenia już w skali 1:5000 mogą występować problemy z czytelnym oznaczeniem wymienionych niżej obiektów i obszarów. Sytuacja ta powoduje konieczność wypracowywania elastycznego zapisu ustaleń studium w relacjach „tekst – rysunek”.

22 w tym wynikającą z ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

- granice stref ochrony konserwatorskiej w tym: krajobrazu kulturowego, historycznego układu, zespołu budowlanego, otoczenia i ekspozycji zabytku i stanowisk archeologicznych, oraz oznaczenie odpowiednio do cech obszaru:
- punktów i ciągów odbioru krajobrazu,
- dominant,
- panoram,
- osi widokowych, itp.

III. Zasady formułowania problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy

Standard zapisu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego określony w rozporządzeniu Ministra Infrastruktury dnia 26.08.2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego ustala obligatoryjną „zawartość” planu – prawa lokalnego, pozostawiając planiście dowolność w jego konstruowaniu. Prawem staje się efekt finalny – Uchwała Rady Gminy, która musi zawierać elementy stanowiące planu, informacje niebędące ustaleniami planu, a wynikające z przepisów odrębnych oraz opis planowanych w przestrzeni działań i oczekiwanych ich rezultatów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania: przeznaczenia ustalonego i dopuszczonego oraz sposobu i terminów tymczasowego zagospodarowania, urządzania i użytkowania terenów, infrastruktury komunikacyjnej, zieleni, parametrów i wskaźników urbanistycznych. Przy tym ustawodawca wymaga dla większości ustaleń określania „nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w zagospodarowaniu terenów”, z reguły niezbędnych przy ustalaniu zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz kształtowania krajobrazu kulturowego.

Plan miejscowy powinien zapewnić:

- zachowanie i eksponowanie zasobu i walorów dziedzictwa kulturowego,
- ochronę i przywracanie do stanu właściwego zasobów i walorów dziedzictwa kulturowego,
- kształtowanie harmonijnego, współczesnego krajobrazu kulturowego z uwzględnieniem uwarunkowań historycznych i regionalnych.

Przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym dają podstawę uczestnictwa wojewódzkiego konserwatora zabytków w procesie tworzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Rolą wojewódzkiego konserwatora zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego jest:

- w odpowiedzi na zawiadomienie o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzania planu – złożenie wniosków konserwatorskich do planu;
- wyrażanie opinii i udostępnianie informacji na potrzeby opracowania planu, na wniosek organu sporządzającego;
- uzgadnianie projektu planu w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu, w trybie art. 106 Kpa, w związku z art. 20 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

1. Propozycja zakresu i treści ustaleń części tekstowej miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dotyczących problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków

W podstawowym ustaleniu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego jakim jest „teren o różnym przeznaczeniu lub różnych warunkach zagospodarowania”, w części dotyczącej problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków należy:

1. określić zasób dziedzictwa kulturowego podlegającego ochronie wynikającej z zapisów ustawowych:
 - obiekty wpisane do rejestru zabytków;
 - obiekty podniesione do rangi pomnika historii²³;
 - parki kulturowe;

Powołanie parku kulturowego należy do kompetencji gminy i wiąże się z opracowaniem planu ochrony parku (zatwierdzanego przez gminę) oraz obliuguje do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania

²³ **uwaga:** Ochrona obiektów wpisanych do rejestru zabytków/pomników historii nie jest ustaleniem planu. Wynika ona z przepisów odrębnych – w planie musi pojawić się informacja o tej formie ochrony i o zdeterminowaniu zasad ochrony przepisami odrębnymi (art. 36 ust. 1 pkt 1 - 6, pkt 8 - 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

przestrzennego obszaru parku. Ustalenia planu ochrony parku muszą być uwzględnione w zasadach ochrony jego terenu, zapisanych w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego²⁴. Granice parku muszą być ujawnione na rysunku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

- obiekty podlegające ochronie w oparciu o ustalenia obowiązujących planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Obiekty te mogą występować w granicach procedowanego planu, np. w sytuacji zmiany obowiązującego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub w sytuacji sporządzania takiego planu dla terenów, dla których wcześniej nie był sporządzony. Ochrona wynikająca z ustaleń planu miejscowego stanowiona jest na poziomie gminy a plan obowiązujący, podlegający zmianie i wymienione wyżej decyzje są dla planisty materiałem wyjściowym, udostępnianym przez gminę. Zmiana stanu faktycznego i/lub prawnego obiektu albo obszaru zabytkowego chronionego ustaleniami planu miejscowego lub w/lw decyzji może wywołać potrzebę (w konsultacji z wojewódzkim konserwatorem zabytków) zmiany zakresu ochrony lub odstąpienia od jego ochrony w przygotowywanej zmianie planu / planie.

2. ustalić ochronę zabytków i obszarów zabytkowych, które zostały wskazane w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz we wnioskach wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustanawia się²⁵ ochronę zabytków nieposiadających innych form prawnej ochrony, a decydujących o charakterze lokalnych krajobrazów. W planie ustala się także najkorzystniejsze zasady zachowania, ekspozycji i ewentualnej rewaloryzacji obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków i ustanowionych pomnikiem historii. Równocześnie w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uszczegóławia się zakres ochrony przyjęty w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy z dostosowaniem do skali i celu opracowania planu.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnić należy także:

- wskazania do ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków określone w planie zagospodarowania przestrzennego województwa, jeżeli nie zostały uwzględnione w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy
- zalecenia wynikające z gminnego programu opieki nad zabytkami.

Informacja o zabytkach znajdujących się w granicach opracowania planu wynika z zapisów studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, gminnej ewidencji zabytków oraz treści wniosków konserwatorskich do planu, zgłoszonych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków w efekcie zawiadomienia o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzania planu.

Przystępując do sporządzania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego należy w ramach inwentaryzacji urbanistycznej dokonać, z udziałem znawcy problematyki konserwatorskiej (wskazane jest aby taka osoba była członkiem zespołu projektowego), weryfikacji stanu zabytkowego zasobu obszaru. W trakcie inwentaryzacji przeprowadzanej w momencie rozpoczęcia opracowania planu możliwe jest określenie aktualnego stanu dziedzictwa kulturowego i określenie zasobu krajobrazu kulturowego. W przypadku stwierdzonych zmian w stanie zasobu, wskazana jest konsultacja z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Dla obszarów, na których występuje historyczne zagospodarowanie (założenia staromiejskie, układy ruralistyczne, zespoły i pojedyncze obiekty, strefy eksponowania, itp.), niezbędne jest opracowanie studium krajobrazu kulturowego (patrz Aneks nr 1), jeżeli nie zostało ono sporządzone dla potrzeb opracowania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. Studium krajobrazu kulturowego jest istotnym materiałem wyjściowym, pozwalającym na ustalenie zasad zagospodarowania obszaru objętego granicami opracowania planu odpowiednio do współczesnych wymogów użytkowych z jednoczesnym zachowaniem jego walorów zabytkowych.

²⁴ art. 19 ust. 1 pkt 3 cyt. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

²⁵ w związku z art. 7 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Określenie zabytkowych elementów krajobrazu kulturowego na obszarze objętym granicami opracowania planu miejscowego oraz ustalenie zasad ich zachowania i utrzymania powinno być zawarte w treści części tekstowej planu – zarówno w ustaleniach ogólnych, jak i ustaleniach szczegółowych odnoszących się do poszczególnych terenów. Wskazane jest umieszczenie w części informacyjnej charakterystyki dziedzictwa kulturowego jako uzasadnienia jego ochrony, np. „*strefa ochrony konserwatorskiej ustanowiona celem ochrony kompozycji przestrzenno-architektonicznej zespołu historycznej zabudowy osiedla z okresu ...*”, „*strefa ochrony konserwatorskiej ustanowiona celem ochrony kompozycji przestrzenno-architektonicznej założenia ruralistycznego na planie owalnicy ...*” itp.

W ustaleniach ogólnych niezbędne jest określenie zabytkowych obiektów/ obszarów:

- o ustalonej ustawowej ochronie prawnej (wpisane do rejestru zabytków, pomniki historii, parki kulturowe),
- dla których ustanawia się ochronę na mocy ustaleń planu:
 - zabytki budownictwa i architektury wskazane w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy / ujęte w gminnej ewidencji zabytków,
 - obszary wskazane w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy / ujęte gminnej ewidencji zabytków, dla których należy ustalić strefy ochrony konserwatorskiej,
 - wartości niematerialne, o których mowa w art. 6 ust 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wymagające ochrony w planie²⁶.

Wskazaniem jest by w ustaleniach ogólnych znalazły się generalne zasady ochrony elementów zabytkowego zagospodarowania obszaru, uszczegółowione w ustaleniach dla konkretnych terenów w formie zakazów, nakazów i dopuszczeń. Zasady ochrony zabytków powinno się określać zależnie od ich indywidualnych cech. Ustalenia ogólne powinny wskazać ogólne zasady ochrony realizowane za pomocą ustaleń szczegółowych dla konkretnych terenów.

W ramach uzasadnienia planu a także podsumowania strategicznej oceny oddziaływania na środowisko - należy określić specyfikę i częstotliwość niezbędnych badań historycznych (urbanistycznych i architektonicznych), archeologicznych i prac dokumentacyjnych warunkujących przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne obszaru będącego przedmiotem planu miejscowego.

Dopuszczalne jest by w planie ujawnione zostały obiekty zabytkowe przewidziane do umieszczenia w rejestrze zabytków nieruchomości/aplikowane do rangi pomnika historii (w formie informacji niestanowiącej lub dopuszczeń planistycznych), nawet jeżeli stosowne procedury nie zostały wszczęte²⁷.

W Aneksie nr 2 przedstawiono przykłady ujęć wybranych elementów dziedzictwa kulturowego w opracowaniu dokumentów planistycznych wykonywanych na poziomie gminy.

2. Propozycja treści części graficznej miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w części dotyczącej ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.

Zakres i formę części graficznej, stanowiącej załącznik do uchwały, której treść stanowi część tekstowa reguluje rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Ze względu na potrzebę zapewnienia ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków na rysunku projektu planu miejscowego lub innych (fakultatywnych) graficznych załącznikach do uchwały stanowiącej tekst planu (dotyczących np. zasad kształtowania pierzei, przestrzeni publicznej itp.) niezbędne jest oznaczenie w szczególności:

²⁶ dotyczy to w szczególności historycznych nazw własnych dzielnic, obiektów, ulic, placów, zespołów przestrzennych itp. W dobie prześcigania się deweloperów w wymyślaniu chwytliwych nazw dla nowych obiektów lokowanych m.in. w historycznych dzielnicach, ochrona tradycyjnego nazewnictwa nabiera szczególnego znaczenia i często może stanowić jedyny ślad przeszłości miejsca.

²⁷ jest to jedynie akt woli WKZ / samorządu gminnego, a nie forma ochrony. Sugeruje to jednak klasyfikacje obiektów na mniej i bardziej wartościowe oraz zobowiązuje konserwatora do podjęcia procedury wpisu.

- wszystkich obiektów i obszarów zabytkowych objętych ochroną prawną,
 - wszystkich obiektów i obszarów zabytkowych przeznaczonych do ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, w tym ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
 - granic stref ochrony konserwatorskiej, w tym: krajobrazu kulturowego, historycznego układu, zespołu budowlanego, otoczenia i ekspozycji zabytku i stanowisk archeologicznych,
- oraz odpowiednio do cech obszaru:
- dominant,
 - panoram,
 - osi kompozycyjnych,
 - punktów i ciągów odbioru krajobrazu, itp.

IV. Aneksy

Aneks nr 1

Zalecany zakres opracowania studium krajobrazu kulturowego wykonywanego dla określenia wartości zasobu oraz polityki ochrony i kształtowania krajobrazu i dziedzictwa kulturowego na obszarze gminy.

Studium krajobrazu kulturowego, składającego się z części tekstowej i opracowań graficznych, powinno zawierać:

- określenia zasobu i istniejących form ochrony zabytków,
- analiz historycznych uwarunkowań kształtowania krajobrazu kulturowego i zasobu dziedzictwa kulturowego gminy (w tym zasobów informacji bibliograficznych, kartograficznych, ikonograficznych i innych /nie tylko ze zbiorów urzędów konserwatorskich/), rys historyczny rozwoju przestrzennego obszaru, podstawowe etapy ewolucji struktur przestrzennych wraz z rozwarstwieniem chronologicznym,
- analiz stanu zachowania krajobrazu kulturowego - poszczególnych jednostek osadniczych, ekspozycji obiektów i obszarów, powiązań widokowych, związków z przyrodą (w tym analizy wartości przestrzenno-krajobrazowych obszarów ze wskazaniem m.in.: wewnątrz o szczególnych wartościach estetycznych i krajobrazowych, wartościowych pod względem krajobrazowym ciągów komunikacyjnych, ważnych punktów, ciągów odbioru krajobrazu i osi widokowych oraz dominant, obszarów i obiektów dysharmonijnych),
- artykulacji elementów stanowiących o wartościach kulturowych,
- wniosków do ochrony krajobrazu kulturowego i zabytków, określenie obiektów i obszarów posiadających walory kwalifikujące je do objęcia ustawowymi formami ochrony zabytków ze wskazaniem ich kontekstu przestrzennego, bądź do ustanowienia w opracowaniach planistycznych stref ochrony konserwatorskiej, odpowiednio do cech obszaru wskazanego do ochrony - układów urbanistycznych, ruralistycznych, zespołów budowlanych, założeń zieleni komponowanej, stanowisk archeologicznych, widoku na zabytek i z zabytku, sąsiedztwa zabytku oraz krajobrazu kulturowego, waloryzacja zasobów z wyodrębnieniem obszarów i obiektów unikatowych, charakterystycznych i typowych,
- oceny zgodności pomiędzy potrzebą ochrony obszarów i obiektów zabytkowych a sposobami ich użytkowania, określenie stopnia i form zagrożeń oraz obszarów problemowych w ochronie dziedzictwa kulturowego i zabytków definiowanych²⁸ jako obszary szczególnych zjawisk z zakresu gospodarki przestrzennej lub występowania konfliktów przestrzennych,
- kierunków działań mających na celu ochronę oraz zapobieganie degradacji zabytków i krajobrazu kulturowego, w tym wyznaczenie terenów, dla których należy ustanowić strefy ochrony konserwatorskiej (z określeniem zasad tej ochrony) oraz przewidywanych do objęcia granicami opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy.

²⁸ w art. 2 pkt 7 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

Przykłady ujęć wybranych elementów dziedzictwa kulturowego w opracowaniu dokumentów planistycznych wykonywanych na poziomie gminy.

2.1. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy³⁰ to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Może on być objęty ochroną poprzez: wpis do rejestru zabytków, ustanowienie parku kulturowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego (o znaczeniu krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym) lub decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego oraz ustanowienie parku krajobrazowego wraz z otuliną lub obszaru chronionego krajobrazu, bądź zespołu przyrodniczo-krajobrazowego.

Wartościami krajobrazu kulturowego są jego cechy fizjonomiczne, będące wynikiem wykorzystania warunków naturalnych do stworzenia wartości kulturowych oraz niematerialna wiedza o społeczeństwie, które go stworzyło. W granicach krajobrazu kulturowego mogą znajdować się wszystkie kategorie zabytków, pomników lub stref, dla których stosuje się ustawowe formy ochrony zabytków. Granice krajobrazu kulturowego wyznaczone powinny zostać w studium krajobrazu kulturowego.

Podstawowymi **zagrożeniami** dla wartości krajobrazu kulturowego są wszelkie przekształcenia zmieniające jego fizjonomię poprzez likwidowanie lub zniekształcenie cech stanowiących o jego wartościach, w tym stosowanie agresywnych rozwiązań funkcjonalnych, komunikacyjnych oraz przestrzennych.

W zależności od potrzeb wynikających ze specyfiki zasobu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego na terenie objętym granicami opracowań planistycznych może być niezbędne wyznaczenie następujących stref:

1. strefa konserwatorska ochrony obszaru zabytkowego, w której uwzględniając specyfikę obszaru należy określić:

- zakres ochrony wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego składających się na strukturę przestrzenną strefy,
- zasady wprowadzania współczesnych elementów zagospodarowania w zabytkową strukturę przestrzenną,
- ograniczenia i dopuszczenia w zagospodarowaniu,

2. strefa konserwatorska ochrony sąsiedztwa/ekspozycji zabytku, wyznaczana w sytuacji, gdy:

- w decyzji o wpisaniu obiektu do rejestru zabytków nie uwzględniono otoczenia zabytku w rozumieniu art. 9 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a wymaga ono ochrony,
- specyfika terenu wokół obiektu i obszaru zabytkowego przeznaczonego do ochrony w planie (ukształtowanie, zagospodarowanie, użytkowanie) wskazuje na taką potrzebę.

Konieczne jest określenie zasad i sposobów zagospodarowania obszarów tych stref oraz dopuszczalnych form zabudowy i/lub zagospodarowania, zwłaszcza zakazów zabudowy i/lub ograniczenia jej wysokości.

²⁹ przygotowane z uwzględnieniem opracowania „Standard planistyczny ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego jako obligatoryjna część ustaleń w planach zagospodarowania przestrzennego, o których mowa w projekcie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym” - wykonanego przez Stowarzyszenie Polskie Dziedzictwo - Kultura Przyroda ze środków finansowych Generalnego Konserwatora Zabytków (projekt standardu opracowany przez zespół w składzie: arch. Aleksander Böhm, archeolog Marek Konopka, arch. Janusz Korzeń, arch. Piotr Molski, arch. Ewa Nekanda-Trepka, arch. Janusz Nekanda-Trepka, arch. Michał Smoktunowicz). Warszawa lipiec-listopad 2000

³⁰ art. 3 pkt 14 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

3. strefa konserwatorska ochrony krajobrazu kulturowego wymagająca:

- zdefiniowania elementów krajobrazu kulturowego przeznaczonych do ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego,
- określenia zasięgu strefy (granicy),
- określenia zasad ochrony w/w elementów,
- określenia zasad realizacji współczesnych elementów zagospodarowania w strefie.

Wymienione wyżej strefy powinny być wskazane w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, a uszczegółowione (granice, zasady ochrony, zakazy i nakazy mające na celu ochronę znajdujących się na obszarze zabytków i wartościowych elementów krajobrazu kulturowego) w ustaleniach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (zarówno w części tekstowej jak i na rysunku planu).

Propozycja zakresu działań związanych z zagospodarowaniem obszarów w granicach stref ochrony konserwatorskiej o różnych walorach i zasadach potencjalnych przekształceń i dostępności inwestycyjnej:

Nazwa strefy	Cele ochrony	Działania
strefa konserwatorska ochrony obszaru zabytkowego (historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego, zespołu budowlanego, zespołu zieleni komponowanej ...), o czytelnej strukturze przestrzennej.	Zachowanie i utrzymanie oraz ucytelnienie oryginalnych, historycznych struktur przestrzennych.	Modernizacja lub adaptacja obiektów i obszarów. Wprowadzanie nowych obiektów na zasadzie kontynuacji cech i utrzymania wartości historycznej przestrzeni.
strefa konserwatorska ochrony ekspozycji zabytku oraz strefa konserwatorska ochrony sąsiedztwa zabytku – (panoram, stref ekspozycji zabytku lub obszaru, otoczenia lub sąsiedztwa zabytku).	Zachowanie (przywrócenie) historycznych panoram. Zapewnienie ekspozycji czynnej i biernej zabytkowych struktur z dopuszczeniem zagospodarowania niepowodującego zagrożeń dla zachowania lub poprawy stanu przestrzeni w granicach strefy. Wyznaczenie terenów wyłączonych spod zabudowy lub określenie zasad ich zagospodarowania nie kolidującego z ekspozycją zabytku.	Planowane zagospodarowanie w strefie wymaga opracowania analiz widokowych przesądających o dopuszczalnych działaniach oraz określających warunki zagospodarowania. Konieczne jest określenie zasad zagospodarowania sąsiedztwa zabytku, w tym dopuszczalnych form i gabarytów zabudowy.
strefa konserwatorska ochrony krajobrazu kulturowego.	Zapewnienie ochrony wszystkich komponentów krajobrazu kulturowego (naturalnych i antropogenicznych).	Zagospodarowanie strefy wymaga określenia zasad utrzymania cech/form krajobrazu. Dopuszcza się modernizację i adaptację obszarów do współczesnych funkcji z dopuszczeniem wprowadzania nowych obiektów budowlanych i współczesnych elementów zagospodarowania z zachowaniem hierarchii wartości oraz przyjęciem zasady dobrej kontynuacji. Eliminacja obiektów lub układów przestrzennych dysharmonizujących. Wymagane jest opracowanie studium wpływu inwestycji na krajobraz w przypadku planowanego wprowadzenia obiektu kubaturowo i funkcjonalnie obcego historycznemu zagospodarowaniu.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy obszary podlegają podziałowi na jednostki planistyczne odrębne pod względem morfogenetycznym i funkcjonalnym. Podstawowym narzędziem planistycznym ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego w studium winny być wyznaczone w nim strefy ochrony konserwatorskiej, ustalenia dotyczące zasad ich zagospodarowania i realizacji zakresu ochrony. Studium może ustalić konieczność wykonania szczegółowych opracowań i procedur przy sporządzaniu planów miejscowych. Może także ukierunkować politykę władz lokalnych na współpracę z organami ds. ochrony zabytków np. udziału w postępowaniach dotyczącym lokalizacji inwestycji na terenach niepodlegających ochronie konserwatorskiej. W studium możliwe jest ustanawianie ochrony określonych kategorii zabudowy i zagospodarowania terenu bez wskazywania konkretnych obiektów oraz ustalenie obszarów z ograniczeniem lub zakazem zabudowy. Wskazane jest np. określanie w studium dróg, które stanowią ciągi odbioru krajobrazu, z których możliwa jest obserwacja atrakcyjnego krajobrazu przyrodniczego i kulturowego.

Dla określenia zasad realizacji zagospodarowania niezbędne jest wprowadzenie dla wyznaczonych stref ochrony konserwatorskiej odpowiednich zapisów określających m.in.

- a). preferencje, ograniczenia i zakazy dotyczące przeznaczenia i sposobu użytkowania terenów,
- b). zasady zagospodarowania, w tym dotyczące parametrów architektonicznych nowej zabudowy, kompozycji zieleni, podziałów własnościowych, itp.,
- c). zasady obsługi komunikacyjnej, fizjonomię ulic i placów,
- d). zasady wymiany istniejących elementów zagospodarowania,
- e). zasady utrzymania i rewaloryzacji otoczenia przyrodniczego,
- f). zasady eliminacji obiektów i elementów dysharmonijnych, również zieleni zagrażającej substancji zabytkowej i ograniczającej ekspozycję.

Ochrona krajobrazu kulturowego w zapisach studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, winna (w zależności od zasobu tego krajobrazu) opierać się m.in. na następujących zasadach:

- utrzymania historycznej kompozycji krajobrazu z ograniczeniem zakresu dopuszczalnych przekształceń oraz dostosowaniem elementów nowych do kompozycji istniejącej lub znanej historycznie,
- utrzymania istniejącej tradycyjnej, charakterystycznej zabudowy oraz elementów zagospodarowania terenu o wartościach kulturowych,
- zachowania istniejących i odtwarzanie charakteru zniekształconych wewnątrz krajobrazowych i urbanistycznych,
- zachowania osi kompozycyjnych i powiązań widokowych pomiędzy częściami składowymi krajobrazu,
- utrzymania lub uczytelnienia historycznego układu komunikacyjnego z zachowaniem jego przebiegu, przekrojów, nawierzchni ulic, pierwotnych linii rozgraniczających, sposobu obudowy i obsadzeń,
- zachowania historycznej kompozycji układów zieleni wraz z koniecznością uzupełniania ubytków i kontrolą dosadzeń,
- utrzymania lub uczytelnienia historycznego układu hydrologicznego wraz z budowlami hydrotechnicznymi z zachowaniem przebiegu cieków wodnych, przekrojów, sposobu obudowy i obsadzeń,
- utrzymania i odtworzenie historycznych podziałów parcelacyjnych w postaci podziałów katastralnych lub co najmniej ich uczytelnienia w terenie (ogrodzenia, miejsca charakterystyczne np. kapliczki, szpalery, drzewa samotnicze itp),
- nawiązania w nowej zabudowie do zasad historycznej kompozycji wewnątrz urbanistycznych i krajobrazowych.
- zachowania zasadniczych proporcji wysokościowych kształtujących sylwetę zespołu ze szczególną ochroną istniejących, historycznych dominant wysokościowych,

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustalenia dotyczące ochrony krajobrazu kulturowego określać powinny stan docelowy zagospodarowania oraz warunki zagospodarowania, któ-

rych realizacja prowadzi do osiągnięcia tego stanu. W planie tym tereny objęte ochroną winny uzyskać indywidualne ustalenia uwzględniające cechy krajobrazu, w tym:

- rzeźbę terenu – np.: utrzymanie istniejącego ukształtowania terenu (np. płaski, tarasowy, falisty, uskokowy, pagórkowaty, górzysty), zakaz przekształceń makro-niwelacyjnych, itp.,
- pokrycie terenu: - np.: utrzymanie form zagospodarowania terenu, utrzymanie formy i charakteru zabudowy, określenie dopuszczalnych uzupełniających form zabudowy, proporcje zabudowy dla terenów otwartych, określenie kompozycji przestrzennej (jednorodna, zdominowana stylistycznie, zakłócona, mieszana, nieczytelna, itp.), określenie charakteru zabudowy (zwarta, rozproszona, pojedyncza itp.), określenie zabudowy pierzei (wyrównana, nieregularna, z przerwami, frontony budynków rytmiczne, skonstrastowane itp.), określenie wysokości zabudowy (wyrównana, zróżnicowana, dominanty, akcenty przestrzenne, itp.), określenie charakterystycznych dla terenu elementów małej architektury (zakres wyposażenia, stylistykę, oryginalność, kolorystykę, materiał), utrzymanie charakteru szaty roślinnej (lasy, pola, łąki, parki, aleje, zadrzewienia itp.), układów zieleni wysokiej (komponowanej, pojedynczych akcentów, kęp, smug, itp.), wód powierzchniowych (morze, jeziora, rzeki, kanały itp.), układu komunikacyjnego (regularna siatka, układy radialne, swobodne, mieszane, itp.),
- wpływ użytkowania obszaru (frekwencja ludzi, pojazdów, reklamy, charakterystyczne programy użytkowe stałe i okresowe (np. targi, festiwale, obrzędy),
- oddziaływanie sąsiedztwa - widokowe, użytkowe, powiązania komponowane, przypadkowe, itp.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego winien precyzować warunki i zasady kształtowania zabudowy oraz urządzania terenu i zawierać m.in.:

- ustalenia dotyczące obszarów, wskazujące:
 - obiekty i obszary objęte ustawowymi formami ochrony,
 - obiekty i obszary zabytkowe do zachowania i ochrony ustaleniami planu,
 - obiekty i obszary zabytkowe wymagające pilnej interwencji; dla których, oprócz ustaleń np. dotyczących zabudowy i zagospodarowania terenu i włączenia ich do obszarów wymagających rehabilitacji istniejącej zabudowy, konieczne jest ustalenie niezbędnych działań interwencyjnych oraz dopuszczalnych, tymczasowych sposobów i terminów zagospodarowania, urządzania i użytkowania,
 - ustalenia odnoszące się do działań związanych z konserwacją, restauracją, utrzymaniem zabudowy istniejącej, jej przekształcaniem i uzupełnianiem nową zabudową na obszarach podlegających ochronie i dotyczące:
 - usytuowania obiektu w obrębie działki, a także w stosunku do przestrzeni publicznej i terenów ogólnodostępnych,
 - miary wysokości i szerokości obiektów,
 - formy obiektów,
 - formy i pokrycia dachów,
 - kompozycji fasad, w szczególności artykulacji i zasad kompozycji,
 - zmian wystroju,
 - instalacji urządzeń infrastruktury technicznej i reklam,
 - kolorystyki,
 - podziału parcelacyjnego, w tym odniesionych do specyfiki obszaru zasad scalania i podziału nieruchomości,
 - ustalenia dotyczące zagospodarowania terenów o różnym przeznaczeniu lub różnych warunkach zagospodarowania:
 - określenie zasad zachowania i utrzymania kompozycji urbanistycznej,
 - określenie obowiązujących linii rozgraniczających i linii zabudowy,
 - sformułowanie zasad kształtowania wnętrz urbanistycznych: ogrodzeń, przedogródków, nawierzchni chodników, ulic i placów, zieleni, form mebla ulicznego, małej architektury, lokalizacji reklamy, itp.;
 - sformułowanie zasad ochrony i kształtowania zieleni, w tym: dotyczących kompozycji (osie, zamknięcia, otwarcia, dominanty, zieleń wysoka/niska) lub sposobu zagospodarowania działki, mających na celu zachowanie/rewaloryzację/odtworzenie układów zieleni,

- określenie obiektów i elementów dysharmonijnych i zasad ich przekształceń,
- określenie ograniczeń w ruchu pieszym i kołowym oraz lokalizacji ścieżek rowerowych i parkingów.

2.2. Stanowisko archeologiczne (zabytek archeologiczny)

Zabytek archeologiczny³¹ to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Stanowisko archeologiczne podlega ochronie jako zabytek od momentu wpisu do rejestru zabytków lub ujawnieniu w ewidencji stanowisk archeologicznych - Archeologicznym Zdjęciu Polski (AZP). Ochrona dziedzictwa archeologicznego polega na zachowaniu stanowiska nieprzebadanego albo przebadanego fragmentarycznie. Zasady ochrony stanowisk archeologicznych mogą dopuścić utrzymanie dotychczasowego zagospodarowania, uznanego za nieniszczące lub określić działania zakazane np. wykonywanie prac ziemnych oraz intensywne zalesianie. Przy sporządzaniu opracowań planistycznych należy zapewnić współpracę archeologa, co umożliwi sformułowanie odpowiednich ustaleń dotyczących ochrony rozpoznanych stanowisk archeologicznych.

Odstąpienie od ochrony stanowiska archeologicznego może nastąpić tylko na skutek decyzji organu ds. ochrony zabytków - po negatywnej weryfikacji stanowiska lub zakończeniu badań archeologicznych, polegających na całkowitym wyeksplorowaniu. Stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków, które przebadano i w całości wyeksplorowano, podlega skreśleniu z rejestru zabytków.

Podstawowymi **zagrożeniami** dla stanowisk archeologicznych są m.in.:

- inwestycje liniowe o charakterze ponadlokalnym,
- prymitywne i rabunkowe metody gospodarowania przestrzenią osadniczą,
- tak zwani „poszukiwacze skarbów”, wykorzystujący do poszukiwań urządzenia techniczne, np. wykrywacze metali, działający bez wymaganych pozwoleń.

Opracowania planistyczne winny uwzględniać ustawy o obowiązkach ochrony i ewidencjonowania stanowisk/znalezisk archeologicznych oraz prawne uwarunkowania prowadzenia badań archeologicznych - ze wskazaniem na stosowne przepisy odrębne.

Na terenie objętym granicami opracowania planistycznego może wystąpić potrzeba wyznaczenia strefy konserwatorskiej ochrony archeologicznej wymagającej określenia:

- typu stanowiska archeologicznego,
- wynikającego z typu stanowiska jej zasięgu,
- zasad i sposobów dopuszczalnego zagospodarowania.

Ze względu na to, że strefa konserwatorskiej ochrony archeologicznej to niejednokrotnie obszar potencjalnego występowania zabytków ruchomych i relikwów nieruchomych świadczących o pradziejowej działalności człowieka, należy precyzyjnie określić obligatoryjny zakres ochrony potencjalnych zabytków, przypisany do konkretnych działań inwestycyjnych³². Strefa ta powinna być wskazana w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, a uszczegółowiona (granice, zasady ochrony, zakazy i nakazy mające na celu ochronę znajdujących się na obszarze zabytków) w ustaleniach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (zarówno w części tekstowej jak i na rysunku planu).

³¹ art. 3 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

³² np. płytkie liniowe wykopy – wymagany nadzór archeologiczny, wykopy głębokie, szerokoprzestrzenne – wymóg przeprowadzenia przedinwestycyjnych badań archeologicznych itp.

Propozycja określenia zakresu działań związanych z zagospodarowaniem obszaru strefy konserwatorskiej:

Nazwa strefy	Cele ochrony	Działania
strefa konserwatorska ochrony stanowisk archeologicznych.	Zachowanie występujących w granicach strefy stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz zidentyfikowanych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski.	Przekształcenia ograniczone uwarunkowaniami ochrony i obserwacji archeologicznej. Wobec stanowisk wpisanych do rejestru zabytków ustala się zakaz prowadzenia prac budowlanych bądź dopuszcza się zagospodarowanie po przeprowadzeniu badań archeologicznych.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jest podstawowym opracowaniem planistycznym, w którym identyfikowane są stanowiska archeologiczne. W materiale wyjściowym - studium krajobrazu kulturowego gminy, powinien być ujawniony pełny wykaz stanowisk archeologicznych, które w toku prac planistycznych winny zostać zwaloryzowane. Na obszarze zakwalifikowanym do ochrony powinna zostać ustalona strefa ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych.

Dla ochrony stanowisk archeologicznych o szczególnym znaczeniu np. ruiny zamków, pola bitew i wydarzeń historycznych, ważne ze względów historycznych osady, cmentarzyska czy grodziska można rekomendować ustanowienie formy ochrony w postaci „archeologicznego parku kulturowego”. W granicach tego parku obowiązywać powinny, sformułowane dla występujących tam wartości, zasady prowadzenia wszelkiej działalności inwestycyjnej z warunkiem np. badań archeologicznych polegających na weryfikacji stanowisk archeologicznych, ich systematycznych badaniach w ramach programów naukowych lub działań ograniczających się do utrzymania istniejących historycznych struktur i zagospodarowania.

Może wystąpić także potrzeba wykonania dodatkowych studiów w celu wyznaczenia obszarów wymagających przebadania metodami archeologicznymi, będących źródłem informacji dla rozstrzygnięcia historycznych problemów rozwoju jednostki osadniczej lub poszukiwań relikwów ważnych budowli i ich faz rozwojowych.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, ustalającym przeznaczenie terenów oraz określającym sposób ich zagospodarowania, elementem ustaleń planu powinno być określenie zasad ochrony stanowiska archeologicznego, zagospodarowania strefy jego ochrony a także zobowiązanie inwestora do weryfikacji stanu badań poprzez przeprowadzenie wyprzedzających badań archeologicznych lub ustanowienie nadzoru archeologicznego na czas prowadzenia prac ziemnych. W planie wskazane jest ustalenie, jakie prace ziemne na terenie ochrony wartości archeologicznych nie wymagają zgłoszeń i nadzoru oraz badań np. *naprawa sieci inżynierskich, lokalizacja pojedynczych fundamentów punktowych do 1 m² czy sadzenie drzew*. W planie miejscowym należy ustalić zasady działania na obszarach stref konserwatorskich ochrony stanowisk archeologicznych, eliminując obowiązek udziału służby ochrony zabytków w postępowaniu lokalizacyjnym.

2.3. Historyczne układy urbanistyczne, zespoły urbanistyczne

Historyczny układ urbanistyczny³³ to przestrzenne założenie miejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym sieć ulic i dróg. Wartościami podstawowymi historycznego układu urbanistycznego są elementy i tradycje zagospodarowania składające się na jego tożsamość i fizjonomiczną odrębność jednostki miejskiej.

³³ art. 3 pkt 12 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Historyczne zespoły urbanistyczne mogą być obejmowane ustawową formą ochrony zabytków poprzez wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, powołanie parku kulturowego lub ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego (o znaczeniu krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym) lub decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W granicach zabytkowego układu urbanistycznego mogą znajdować się inne kategorie zabytków, dla których stosuje się formy ochrony i opieki właściwe dla ich specyfiki, a wyróżnikiem jest ich wzajemne powiązanie i występowanie na określonym obszarze.

Zagrożeniami dla wartości historycznych układów urbanistycznych są przekształcenia:

- zmieniające charakter ich fizjonomii,
- likwidujące charakterystyczne obiekty (w tym dominanty przestrzenne) i panoramy,
- wprowadzające agresywne rozwiązania funkcjonalne oraz przestrzenne,
- w ostatecznym efekcie dewaloryzujące historyczne cechy układów urbanistycznych.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy granice administracyjne tworzą obszary, podlegające podziałowi na jednostki planistyczne odrębne pod względem morfogenetycznym i funkcjonalnym. Podstawowym narzędziem planistycznym ochrony dziedzictwa kulturowego winny być strefy ochrony konserwatorskiej i ustalenia zasad postępowania w tych strefach (patrz Aneks 2.1. Krajobraz kulturowy). Studium może ustalić konieczność wykonania szczegółowych opracowań i procedur przy sporządzaniu planów miejscowych lub ukierunkować politykę władz lokalnych na ścisłą współpracę z organami ds. ochrony zabytków. W studium możliwe jest ustanawianie ochrony wskazanych kategorii zabudowy i zagospodarowania terenu bez wskazywania konkretnych obiektów oraz ustalenie obszarów z ograniczeniem lub zakazem zabudowy.

Ochrona układów urbanistycznych i kształtowanie ich krajobrazu wewnętrznego oraz zewnętrznego w zapisach studium winna opierać się m.in. na następujących zasadach:

- utrzymania istniejących: historycznej zabudowy oraz elementów zagospodarowania terenu w dobrym stanie technicznym, funkcjonalnym oraz estetycznym,
- utrzymania i uczytelnienia historycznego układu ulic i placów z zachowaniem ich przebiegu, przekrojów, nawierzchni, pierwotnych linii rozgraniczających i historycznych linii zabudowy,
- zachowania historycznych osi kompozycyjnych i powiązań widokowych pomiędzy wnętrzami urbanistycznymi,
- zachowania istniejących i odtwarzania charakteru zniekształconych historycznych wnętrz urbanistycznych,
- utrzymania historycznej kompozycji obiektów z określeniem zakresu dopuszczalnych przekształceń oraz dostosowaniem elementów nowych do kompozycji istniejącej lub znanej historycznej,
- zachowania zasadniczych proporcji wysokościowych kształtujących sylwetę zespołu ze szczególną ochroną istniejących, historycznych dominant wysokościowych,
- zachowania historycznej kompozycji układów zieleni wraz z koniecznością uzupełniania ubytków i kontrolą nasadzeń,
- utrzymania i odtworzenie historycznych podziałów parcelacyjnych (podziałów katastralnych) lub co najmniej ich uczytelnienie w terenie (ogrodzenia, ukształtowanie wnętrz kwartałów, mała architektura),
- nawiązania w nowej zabudowie do zasad historycznej kompozycji całego zespołu i do charakteru zabudowy sąsiadującej.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustalenia dotyczące ochrony historycznych układów urbanistycznych obejmują stan docelowy zagospodarowania oraz działania prowadzące do osiągnięcia tego stanu. Obszary objęte strefą konserwatorską ochrony obszaru zabytkowego winny uzyskać indywidualne ustalenia dotyczące m.in.:

- zachowania kompozycji przestrzennej,
- utrzymania form zagospodarowania terenu,
- utrzymania form i charakteru zabudowy,
- historycznego układu komunikacyjnego z określeniem linii regulacyjnych, rodzaju nawierzchni i obiektów małej architektury oraz ewentualnej lokalizacji zadrzewień i zieleni urządzonej,
- określenia dopuszczalnych uzupełniających form zabudowy,
- intensywności zabudowy i wskaźników wielkości terenów utwardzonych w stosunku do powierzchni działki,
- obowiązujących linii zabudowy dla obiektów projektowanych,
- zasad kompozycji elewacji i zasad ich ewentualnych przekształceń,
- minimalnej i maksymalnej wysokości zabudowy frontowej i wewnętrznej (gospodarczej i mieszkalnej),
- zasad obsługi komunikacyjnej, w tym usytuowanie wejść do budynków i wjazdów na posesje,
- form dachów i materiału pokrycia dachowego istniejącej zabudowy historycznej i projektowanej,
- materiału i form ogrodzeń,
- charakterystycznych elementów małej architektury,
- utrzymania charakteru szaty roślinnej i układów zieleni wysokiej,
- ochrony historycznych podziałów własnościowych,
- lokalizacji urządzeń technicznych (naziemnych zbiorników, masztów, anten, nośników reklamowych, klimatyzatorów, szafek kablowych i telekomunikacyjne, pomieszczeń do gromadzenia odpadów itp.),
- innych istotnych elementów fizjonomii zespołów zabudowy.

2.4. Historyczne układy ruralistyczne

Historyczny układ ruralistyczny³⁴ to przestrzenne założenie wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym sieci ulic i dróg. Wartościami podstawowymi układu ruralistycznego są jego elementy tworzące tożsamość i fizjonomiczną odrębność jednostki wiejskiej. Obszary te mogą być obejmowane ustawową formą ochrony zabytków poprzez wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, powołanie parku kulturowego lub ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego (o znaczeniu krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym) lub decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W granicach historycznego układu ruralistycznego mogą znajdować się inne kategorie zabytków, dla których stosuje się formy ochrony i opieki właściwe dla ich specyfiki.

Podstawowymi **zagroženiami** dla zachowania układów ruralistycznych są:

- opuszczenie wsi,
- urbanizacja,
- wymiana substancji budowlanej,
- wprowadzanie zabudowy wielorodzinnej i wielkogabarytowej (np. magazyny wysokiego składowania),
- zmiana charakteru użytkowania,
- likwidacja nie użytkowanych elementów zagospodarowania,
- likwidacja historycznych folwarków,
- zmiana funkcji rolniczej i leśnej na nierolniczą i nieleśną,
- nowe trasowanie układów komunikacyjnych i linii przesyłowych.

³⁴ art. 3 pkt 12 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy wiejskie jednostki osadnicze to podstawowe elementy planistyczne o granicach związanych z podziałem administracyjnym lub geodezyjnym (obrębny). Dla planowania ochrony walorów przyrodniczych i kulturowych właściwym jest podział na jednostki fizjonomiczno-geograficzne (krajobrazowe)³⁵. W studium możliwe jest ustalanie stref ochrony np. układów niwy siedliskowej, stref ekspozycji i obszarów wolnych od zabudowy, itp.

Dla zachowania i ochrony zespołów ruralistycznych oraz kształtowania ich krajobrazu w studium należy przyjąć m. in. następujące zasady:

- utrzymania istniejącej zabudowy oraz zachowanych elementów zagospodarowania terenu o wartościach historycznych lub kulturowych w dobrym stanie technicznym, funkcjonalnym oraz estetycznym,
- utrzymania układu ulic i placów wiejskich z zachowaniem ich przebiegu, przekrojów, nawierzchni, pierwotnych linii rozgraniczających i linii zabudowy,
- zachowania kompozycji układów zieleni (parki, cmentarze, ogrody przydomowe, obsadzenia dróg).
- zachowania istniejących i odtwarzanie charakteru zniekształconych wewnątrz krajobrazowych,
- utrzymania właściwej dla regionu kompozycji obiektów budowlanych z ograniczeniem zakresu dopuszczalnych przekształceń oraz dostosowaniem elementów nowych do form istniejących lub dominujących w regionie,
- nawiązania w nowej zabudowie do lokalnych form i kompozycji z dostosowaniem do fizjonomii jednostki i zabudowy sąsiadującej,
- zachowania zasadniczych proporcji wysokościowych kształtujących sylwetę zespołu ze szczególną ochroną istniejących, historycznych dominant wysokościowych.

W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, obejmujących przede wszystkim tereny osadnicze zainwestowane obiektami kubaturowymi, ustalenia ochrony wartości zabytkowych, jako równorzędne z innymi uwarunkowaniami (poza obiektami wpisanymi do rejestru zabytków), nie wyróżniają się w treści ustaleń i obejmują opis stanu docelowego zabudowy i zagospodarowania terenu oraz sposoby dochodzenia do tego stanu. Z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej, układy ruralistyczne winny zyskać ustalenia dotyczące m.in.:

- granic obszaru istniejącej i projektowanej zabudowy oraz szerokości otuliny krajobrazowej, wolnej od zainwestowania.
- dla zabudowy rozproszonej - dopuszczalnych wielkości skupisk zabudowy i odległości pomiędzy skupiskami zabudowy,
- linii zabudowy dla obiektów istniejących (stosowanych przy ich rozbudowie i przebudowie) i projektowanych, z uwzględnieniem historycznych tradycji kształtowania linii zabudowy,
- zasad obsługi komunikacyjnej w tym sytuowania wejść do budynków i wjazdów gospodarczych,
- lokalizacji urządzeń technicznych (w szczególności naziemnych zbiorników), masztów, anten, nośników reklamowych, klimatyzatorów, szafek kablowych i telekomunikacyjnych, pomieszczeń do gromadzenia odpadów itp.,
- minimalnej i maksymalnej wysokości zabudowy przydrożnej i wewnętrznej (mieszkalnej i gospodarczej),
- zasad historycznej kompozycji elewacji oraz możliwości przekształceń w trakcie użytkowania,
- form dachów i materiałów oraz technik pokrycia dachowego,
- form i materiałów ogrodzeń,
- innych elementów zagospodarowania, jeżeli występują jako istotne elementy fizjonomii zespołu zabudowy lub krajobrazu,
- dopuszczalnych podziałów własnościowych, obejmujących co najmniej szerokość frontu działki budowlanej.

35 patrz przypis 12.

Plan miejscowy może dopuścić odtwarzanie zabudowy historycznych siedlisk w formach tradycyjnych.

Dla terenów zespołów dworsko - parkowych i folwarków plan miejscowy powinien ustalać utrzymanie lub odtworzenie zabudowy z dopuszczeniem adaptacji do nowych funkcji pod warunkiem zachowania czytelnej fizjonomii układu.

Dla zabytków nieruchomych, etnograficznych, wykonanych w technikach umożliwiających przeniesienie (obiekty drewniane i ryglowe) plan miejscowy może dopuścić możliwość przeniesienia ich do muzeów, przy równoczesnym określeniu zasad zagospodarowania siedliska osieroconego.

Plan miejscowy może dopuścić rozbiórkę tradycyjnych obiektów mieszkalnych i gospodarczych pod warunkiem wykonania na koszt wnioskodawcy inwentaryzacji pomiarowej i fotograficznej rozbieranego obiektu.

2.5. Zabytki techniki.

Zabytek techniki - to budynek, budowla inżynierska, urządzenie lub ich zespół o wyróżniających cechach rozplanowania i zagospodarowania - wynikających z funkcji i technologii: wydobywania, przetwarzania, produkcji lub transportu. Wartościami podstawowymi zabytków techniki są jego cechy tworzące fizjonomiczną odrębność obszaru lub obiektu wraz z zawartym w nich źródłem wiedzy o dawnej cywilizacji, technice lub technologii.

Omawiane obiekty i obszary mogą być obejmowane ochroną poprzez ustanowienie pomnika historii, wpis do rejestru zabytków, powołanie parku kulturowego lub zapisy planistyczne albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego (o znaczeniu krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym) lub decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W obrębie zabytkowego zespołu techniki mogą znajdować się inne kategorie zabytków, dla których stosuje się formy ochrony i opieki właściwe dla ich specyfiki, a wyróżnikiem jest ich powiązanie przestrzenne i funkcjonalne.

Podstawowymi **zagrożeniami** dla zachowania i ochrony zabytków techniki są:

- restrukturyzacja obszarów przemysłowych polegająca na likwidacji nierentownych fabryk i zakładów produkcyjnych, folwarków, zbędnych obiektów i urządzeń,
- burzenie obiektów budowlanych historycznych zespołów przemysłowych w celu pozyskania wolnych terenów (spekulacja),
- zaprzestanie użytkowania, opuszczenie,
- brak bieżącej konserwacji,
- przekształcenia polegające na nieprzemyślanej modernizacji i zmianie technologii, przebudowie na inne funkcje bez uwzględnienia wartości zastanych,
- wtórne podziały terenu.

Zła kondycja techniczna obiektów tej kategorii (wyeksploatowana substancja budowlana), trudne do modernizacji technologie i obiekty (nieużyteczne dla współczesnych celów), specyficzne wielkokubaturowe formy budowlane, niskoefektywne urządzenia infrastruktury technicznej i komunikacyjnej, stanowią przeszkodę w przekształceniach - nierzadko stając w konflikcie z wysoką wartością rynkową zajmowanych przez nie terenów.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy granice obszarów związanych z zabytkami techniki wyznaczają zazwyczaj jednorodne jednostki planistyczne odrębne pod względem morfogenetycznym i funkcjonalnym. Na poziomie gminy podstawowym narzędziem planistycznym ochrony dziedzictwa technicznego winny być strefy ochronne i ustalenia zasad postępowania w tych strefach. Studium może ustalić dla tych obszarów konieczność wykonania szczegółowych opracowań i procedur przy sporządzaniu planów miejscowych lub ukierunkować politykę władz lokalnych na ścisłą współpracę z organami ds. ochrony zabytków (np. udziału w postępowaniu lokalizacyjnym na terenach nie objętych planami miejscowymi). W studium możliwe jest ustanawianie ochrony wskazanych

kategorii zabudowy i zagospodarowania terenu bez określania konkretnych obiektów oraz preferencji rodzaju funkcji w adaptowanych zespołach.

Ochrona zespołów przemysłu i techniki oraz kształtowanie ich krajobrazu kulturowego w zapisach studium winna opierać się m. in. na następujących zasadach:

- utrzymanie i ochrona istniejącej zabudowy oraz elementów zagospodarowania terenu o wartościach historycznych lub kulturowych w dobrym stanie technicznym, funkcjonalnym oraz estetycznym,
- utrzymanie historycznej kompozycji obiektów z ograniczeniem zakresu dopuszczalnych przekształceń oraz dostosowaniem elementów nowych do kompozycji istniejącej lub znanej historycznej,
- utrzymanie i kształtowanie układu komunikacyjnego i hydrotechnicznego z zachowaniem ich przebiegu i wyposażenia oraz układu historycznej zabudowy,
- zachowanie zasadniczych proporcji wysokościowych i przestrzennych kształtujących sylwetę lub wpisanie w krajobraz i szczególna ochrona istniejących, historycznych dominant wysokościowych,
- zachowanie osi kompozycyjnych i powiązań widokowych pomiędzy wnętrzami przestrzennymi i krajobrazem,
- zachowanie istniejących i odtwarzanie charakteru zniekształconych wnętrz przestrzennych,
- nawiązanie w nowej zabudowie do zasad kompozycji całego zespołu i do charakteru historycznej zabudowy.
- nawiązanie w nowej parcelacji do zasad historycznej kompozycji całego zespołu,

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustalenia dotyczące ochrony zabytków techniki obejmują opis docelowego zagospodarowania terenu oraz ustalenia dotyczące dochodzenia do tego stanu. Z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej obiekty i obszary przemysłowe winny uzyskać ustalenia dotyczące m.in.:

- zasad adaptacji obiektów istniejących oraz realizacji nowej zabudowy,
- zasad kompozycji brył i elewacji oraz zasad ich przekształceń w trakcie użytkowania,
- ustalenia minimalnej i maksymalnej wysokości zabudowy,
- rozwiązań układu komunikacyjnego,
- lokalizacji urządzeń technicznych,
- dopuszczalnych form ogrodzeń,
- innych elementów, jeżeli występują jako istotne elementy fizjonomii zespołu zabudowy i charakteru obszaru,
- ewentualnych nowych podziałów własnościowych uwzględniających wewnętrzny historyczny układ komunikacyjny.

2.6. Zieleni zabytkowa

Zabytkiem zieleni może być każda forma zaprojektowanej zieleni, będącej elementem składowym historycznego układu urbanistycznego lub ruralistycznego, której kompozycja jest czytelna w planie lub przestrzeni.

Obszary zabytkowej zieleni mogą być obejmowane ustawową formą ochrony zabytków poprzez wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, powołanie parku kulturowego lub ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego (o znaczeniu krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym) lub decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Mogą być one także objęte prawną formą ochrony na podstawie przepisów ustawy o ochronie przyrody.

W obszarze zieleni zabytkowej mogą znajdować się inne kategorie zabytków.

Podstawowymi **zagrożeniami** dla zachowania zespołów zieleni zabytkowej są:

- brak bieżącej konserwacji,
- zaprzestanie użytkowania, opuszczenie,
- słabe rozpoznanie zasobów,

- przekształcenia kompozycji wynikające z adaptacji i modernizacji obiektów budowlanych, którym towarzyszy zielen komponowana,
- restrukturyzacja obszarów przemysłowych polegająca m.in. na likwidacji folwarków w zespołach dworsko-parkowych (dekompozycja historycznych układów przestrzennych),
- wtórne podziały terenu,
- zmiana charakteru użytkowania,
- presja inwestycyjna,
- likwidacja historycznych zespołów przestrzennych w celu pozyskania wolnych terenów,
- brak specjalistów ogrodników kultywujących tradycje sztuki ogrodniczej,
- błędne oznaczenie w ewidencji gruntów obszarów zieleni zabytkowej jako tereny lasów lub nieużytki.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy istnieje możliwość wydzielenia obszarów zieleni jako jednostek planistycznych odrębnych pod względem genezy i funkcji. Po dokonaniu analiz i waloryzacji układów zieleni studium może stać się podstawowym narzędziem ochrony historycznych układów zieleni urządzonej: (parków, cmentarzy, zieleńców), wyróżniających się układów zieleni otaczającej inne obiekty (w tym zabytkowe), jak również charakterystycznych elementów zagospodarowania (zadrzewień śródpolnych i przydrożnych, pojedynczych drzew lub ich skupisk przy kapliczkach i miejscach pamięci narodowej lub pomnikach, alei, itp.). W studium możliwe jest postulowanie ochrony lub określenie zasad kształtowania charakterystycznych modeli zagospodarowania terenu - zieleni towarzyszącej zabudowie.

W studiach uwarunkowań należy uwzględnić także obszary lub zespoły zieleni, nie objęte żadną formą ochrony - istotnych elementów krajobrazu kulturowego gminy, w tym:

- zielen urządzoną publiczną: parki, skwery, zadrzewienia ulic, aleje;
- zielen urządzoną prywatną, w tym: wymiary działek, proporcje powierzchni zabudowy i utwardzeń terenu do powierzchni działki, forma i zagospodarowanie przedogródków, funkcja, wielkość i układ ogrodu;
- zielen na wsi: model zagospodarowania siedliska zabudowy zagrodowej, zielen ozdobną (ogród kwiatowy, drzewa), sad, układ pól, rodzaj gospodarki (wielkość niw, gatunki, zbiorowiska roślinne i sposoby upraw);
- inne założenia zieleni (parki wiejskie, charakterystyczne zadrzewienia i remizy śródpolne, szpalery drzew, itp).

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustalenia dotyczące ochrony układów zabytkowej zieleni obejmują opis stanu docelowego zagospodarowania terenu oraz ustalenia dotyczące dochodzenia do tego stanu. Do podstawowych narzędzi planistycznych należy ustalenie m.in.:

- dopuszczonych działań na terenach zieleni,
- proporcji terenów zieleni do zabudowy,
- zachowania lub odtworzenia układu kompozycyjnego - osi, szpalerów, wglądów, dominant,
- składu roślinnego,
- działań dotyczących zachowania lub odtworzenia obudowy układu komunikacyjnego,
- zasad realizacji drobnych form architektonicznych i urządzeń technicznych,
- powiązań z innymi elementami zagospodarowania,
- zakazu dokonywania wtórnych podziałów własnościowych,
- dopuszczonych form ogrodzeń,
- innych istotnych elementów fizjonomii zespołu.

2.7. Historyczne obiekty architektury i budownictwa, zespoły budowlane

Zabytkiem architektury i budownictwa może być nieruchomości, jej część lub zespół nieruchomości posiadających cechy wyróżniające: historyczne, artystyczne lub naukowe, zachowane w oryginalnej substancji budowlanej, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadana wartość

historyczną, artystyczną lub naukową. Wartościami podstawowymi zabytków architektury i budownictwa są ich cechy stanowiące o charakterystycznym wyrazie będącym sumą własnej kompozycji, programu estetycznego, udokumentowanej historii budowli, ich twórców lub użytkowników, zachowanego programu funkcjonalnego, nowatorskiego użycia materiałów lub technologii, itp.

Historyczne obiekty i zespoły budowlane mogą być obejmowane ustawową formą ochrony zabytków poprzez wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, powołanie parku kulturowego lub ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego (o znaczeniu krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym) lub decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. W obrębie zabytkowego zespołu budowlanego mogą znajdować się inne kategorie zabytków, dla których stosuje się formy ochrony i opieki właściwe dla ich specyfiki.

Podstawowymi **zagroženiami** dla zabytków architektury i budownictwa i zespołów budowlanych są:

- długotrwały brak użytkowania,
- przebudowa i rozbudowa bez uwzględnienia wartości zastanych,
- rozbiórka wyeksploatowanej substancji,
- presja inwestycyjna,
- likwidacja historycznych zespołów przestrzennych w celu pozyskania wolnych terenów (spekulacja),
- nowe trasowanie układów komunikacyjnych,
- radykalna zmiana funkcji,
- likwidacja detalu i kompozycji w wyniku np. ocieplania elewacji, wymiany okien lub drzwi,
- zmiana otoczenia, w tym zmiana historycznej formy ogrodzenia,
- likwidacja ruin,
- zmiana materiału.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy obiekty architektury i budownictwa to zazwyczaj zespoły rezydencjonalne, sakralne, użyteczności publicznej itp., dla których należy ustalić zasady polityki przestrzennej ochrony. Potrzeba właściwej ochrony historycznych obiektów i zespołów budowlanych może skutkować propozycjami ustalenia stref ochrony konserwatorskiej, w tym także ich otoczenia lub ekspozycji. W studiach konieczne jest ustalenie m. in. zasad ochrony zabytków architektury i budownictwa z imiennym określeniem chronionych obiektów w postaci wykazów ze wskazaniem ich kategorii (domy, kamienice, obiekty sakralne, pałace, dwory, wiatraki, mosty kamienne, wieże ciśnień, itp.).

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego należy ustalać ochronę zabytków architektury i budownictwa poprzez ustalenia dotyczące m.in.:

- określenia chronionych wartości zabudowy istniejącej (historyczna linia zabudowy, forma i gabaryt obiektów, forma dachów, opracowanie elewacji, kolorystyka, materiały, itp.) i ustalenie zakazu jej zmiany lub nakazu przywrócenia,
- zasad zagospodarowania posesji - działki budowlanej (lokalizacja elementów zabudowy),
- określenia dopuszczalnych zmian i warunków ich realizacji,
- określenia gabarytów oraz parametrów estetycznych, technicznych i użytkowych dla zabudowy nowej (przebieg linii zabudowy, forma i gabaryt obiektów, forma dachów, opracowanie elewacji, kolorystyka, materiały, itp.),
- utrzymania, przywrócenia lub zmiany podziału parcelacyjnego (podstawowego elementu organizacji i fizjonomii przestrzeni),
- określenia innych elementów kontekstu krajobrazowego (w tym zieleni urządzonej, nawierzchni i towarzyszącej obiektowi małej architektury) dla utrzymania lub przywrócenia wartości chronionych.

2.8. Wartości niematerialne - niematerialne dziedzictwo kulturowe³⁶

Wartości niematerialne możliwe do uwzględnienia w opracowaniach planistycznych wiążą się w szczególności z nazwami geograficznymi, historycznymi lub tradycyjnymi nazwami własnymi dzielnic, obiektów, ulic, placów, zespołów przestrzennych itp., a także tradycjami użytkowania obszarów.

Można wyróżnić następujące rodzaje wartości niematerialnych³⁷:

- wartość emocjonalna przeżyć religijnych związana głównie z obiektami kultu, które jako miejsce silnych przeżyć duchowych mają szczególnie wysoką wartość niematerialną. Intensywność i masowość przeżyć religijnych podnosi zdecydowanie zabytkową wartość obiektów sakralnych.

- wartość tradycji historycznej obiektu lub miejsca może dotyczyć tradycji wciąż kontynuowanej (np. prowadzenie w dalszym ciągu określonej działalności w jednym obiekcie lub miejscu) lub podtrzymywanej (np. obrzędy – głównie religijne, a także świeckie, rocznicowe, nobilitowane przez pamięć społeczną). Wartość taka może także dotyczyć przechowywanej w pamięci społecznej tradycji, która została przerwana i nie jest kontynuowana (pasywna tradycja historyczna mająca odzwierciedlenie w zachowanej materii obiektu historycznego, świadcząca o jego dawnej funkcji i znaczeniu w historii miejsca i jego otoczenia).

Wartość tradycji historycznej ma szczególne znaczenie dla budowania patriotyzmu lokalnego. W odniesieniu do zabytków tradycja ta wpływa na podniesienie nawet miernej wartości historycznej czy artystycznej obiektów, szczególnie ważnych dla społeczności lokalnej.

- wartość symbolu jest specyficzną wartością niematerialną wynikającą z akceptacji społecznej obiektu lub obszaru o znaczeniu ponadlokalnym, związanej ze szczególną reprezentatywnością historyczną obiektu lub obszaru. Wartość symbolu może wynikać także z późniejszej interpretacji, nadającej faktom wagę historycznych, a także opartej na później powstałych mitach. Wartość tę cechuje duże zabarwienie emocjonalne, tworzące pozytywne lub negatywne nastawienie odbiorcy. Należy przy tym zauważyć, że wartość symbolu może podlegać w czasie zmiennym interpretacjom.

- wartość emocji estetycznych wiąże się z oddziaływaniem artystycznym obiektu, zespołu przestrzennego lub krajobrazu. Przy czym oddziaływanie estetyczne jest ściśle związane ze zróżnicowanym zakresem indywidualnej percepcji i nie zawsze zależy od oceny estetycznych wartości, potwierdzonej drogą analizy naukowej.

36 **Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego** przygotowana przez Organizację Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) i przyjęta przez Konferencję Generalną ONZ w Paryżu w dniu 17 października 2003 r., w Polsce weszła w życie w dniu 14 grudnia 2010r. W dokumencie tym podkreślono „głęboko osadzoną współzależność między niematerialnym dziedzictwem kulturowym a materialnym dziedzictwem kulturowym i naturalnym”. Konwencja definiuje „niematerialne dziedzictwo kulturowe” jako praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności - jak też instrumenty, przedmioty, wytwory człowieka i związaną z nimi przestrzeń kulturową - które wspólnoty, grupy, a w niektórych wypadkach także jednostki, uznają za część swojego dziedzictwa. Dziedzictwo niematerialne jest przekazywane z pokolenia na pokolenie, stale odtworzane przez wspólnoty i grupy, wyposaża je w poczucie tożsamości i ciągłości.

W Konwencji zdefiniowano pojęcie ochrony tego dziedzictwa jako środki zapewniające jego przetrwanie, obejmujące identyfikowanie, dokumentowanie, badania naukowe, zachowanie, zabezpieczanie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, szczególnie poprzez formalne i nieformalne nauczanie, jak też rewitalizowanie różnych aspektów tego dziedzictwa.

37 opracowano na podstawie: Michał Tadeusz Witwicki *Kryteria oceny wartości zabytkowej obiektów architektury jako podstawa wpisu do rejestru zabytków* w: *Ochrona Zabytków* nr 1/2007

OCHRONA ZABYTEKÓW W PLANOWANIU PRZESTRZENNYM – polega na ustanowieniu ochrony obiektów, zespołów, krajobrazu kulturowego na terenie objętym opracowaniem planistycznym poprzez odpowiednio sformułowane zapisy. Celem ochrony jest zagwarantowanie trwałego zachowania, właściwego zagospodarowania i użytkowania zabytków historycznych układów urbanistycznych, historycznych układów ruralistycznych, historycznych zespołów budowlanych, stanowisk archeologicznych, i ich otoczeń oraz krajobrazu kulturowego i utrzymania różnicowania krajobrazu kulturowego kraju.

ADAPTACJA OBIEKTU ZABYTEKOWEGO – prace związane z przystosowaniem obiektu zabytkowego do współczesnych, społecznie użytecznych celów, współczesnych standardów, z dopuszczeniem zmiany jego funkcji. Przystosowanie zabytku architektury do potrzeb użytkownika i wymogów współczesnych jest zabiegiem pożądanym, ale powinno być przeprowadzone z jak najpełniejszym zachowaniem wszystkich walorów zabytkowych obiektu. Adaptacja połączona z ►konserwacją ma charakter rewaloryzacji.

AUTENTYZM (OCENA AUTENTYZMU, ANALIZA AUTENTYZMU) – podstawą oceny autentyzmu zabytku są jego pierwotne i późniejsze cechy charakterystyczne wraz z historycznymi zmianami, dotyczące w tym samym stopniu jego formy, materiału, jak i technologii. Autentyzm jest najważniejszym czynnikiem jakościowym w kwestii wiarygodności dostępnych źródeł informacji i odgrywa podstawową rolę zarówno w każdym badaniu naukowym, interwencjach konserwatorskich, jak i w procedurach związanych z ochroną zabytku, w tym w procedurze wpisu na ►Listę Światowego Dziedzictwa. Ocena autentyzmu odwołuje się do współpracy interdyscyplinarnej i opiera się na wszelkich możliwych ekspertyzach i dostępnej wiedzy³⁹.

ARCHEOLOGICZNE BADANIA RATOWNICZE – badania archeologiczne prowadzone na stanowiskach zagrożonych zniszczeniem (np. przez inwestycje, rabunek, zagrożenia naturalne) przy zachowaniu metodyki systematycznych badań wykopaliskowych.

ARCHEOLOGICZNE BADANIA SONDAŻOWE – badania rozpoznawcze, mające na celu określenie zasięgu, chronologii, przynależności kulturowej stanowisk nowo odkrytych lub też prowadzone na terenie przyszłych badań w celu rozpoznania stanowiska i dokładniejszego określenia strategii badawczej (zasięgu, chronologii, przynależności kulturowej, ale także głębokości i specyfiki nawarstwień kulturowych).

AZP, ARCHEOLOGICZNE ZDJĘCIE POLSKI – ewidencja stanowisk archeologicznych, prowadzona jednolitą metodą badań powierzchniowych na terenie całego kraju.

CECHY KRAJOBRAZU KULTUROWEGO – zespół cech istniejącego krajobrazu naturalnego (ukształtowanie – fizjografia terenu, z pokryciem naturalnym w postaci zadrzewień, cieków i zbiorników wodnych) i krajobrazu zbudowanego (zabudowa, elementy infrastruktury z komunikacją, kubaturowe i powierzchniowe formy zagospodarowania). Cechy krajobrazu kulturowego możliwe są do przywołania w ►zaleceniach konserwatorskich odnoszących się do kształtowania krajobrazu poddanego rewaloryzacji.

DEGRADACJA – obniżenie wartości zabytków, w tym historycznych układów urbanistycznych, historycznych układów ruralistycznych, historycznych zespołów budowlanych, zabytków archeologicznych i ich otoczenia oraz krajobrazu kulturowego, spowodowane niewłaściwie przeprowadzonym zagospodarowaniem.

38 Słownik nie zawiera terminów, których definicje określone zostały w art. 3, 4 i 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, badania architektoniczne, badania archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny, historyczny układ ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie, ochrona zabytków, opieka nad zabytkami). Do opracowania słownika wykorzystano materiały zawarte w: *Standard planistyczny ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego*, opr. zespół: A. Böhm, M. Konopka, J. Korzeń, P. Molski, E. Nekanda-Trepka, M. Smoktunowicz, Warszawa 2000 (nie publikowane).

39 Na podstawie *The Nara Document on Authenticity* (1994).

waniem (również niewłaściwie przeprowadzonymi pracami konserwatorskimi), dewastacją lub nieodpowiednim użytkowaniem.

DOKUMENTACJA KONSERWATORSKA – opracowanie naukowo-badawcze, techniczne, ekonomiczne i projektowe oraz podwykonawcze, sporządzane w związku z planowanymi lub zakończonymi pracami konserwatorskimi, pracami ►restauratorskimi i robotami budowlanymi, które przyczyniają się do rozpoznania, potwierdzenia lub poszerzenia wiedzy o zabytku i zmianach, jakie nastąpiły w nim lub w jego otoczeniu w wyniku tych prac i/lub robót. Zasadniczy podział dokumentacji konserwatorskiej dotyczy dokumentacji naukowej (inventaryzacja konserwatorska, studia historyczne, studia krajobrazu kulturowego, prace badawcze – badania konserwatorskie, badania architektoniczne) zakończonej wnioskami konserwatorskimi oraz dokumentacji projektowej (powstającej na wszystkich etapach projektowania we wszystkich branżach i dziedzinach) i dokumentacji powykonawczej.

DOMINANTA PRZESTRZENNA – element przestrzeni o niezakłóconej ekspozycji; obiekt budowlany (grupa obiektów) lub obiekt naturalny wyraźnie odróżniający się od otaczającej zabudowy (ukształtowania krajobrazu kulturowego) formą lub gabarytami, posiadający czytelną i zasadniczą wartość kompozycyjną i/lub estetyczną; także element przestrzeni – obiekt budowlany (grupa obiektów) lub obiekt naturalny o wyżej opisanych cechach znajdujący się w obszarze niezabudowanym.

DOSTĘP PUBLICZNY – dostęp do terenu (obiektu) nie limitowany ograniczeniami podmiotowymi, zapewniony każdej osobie, z dopuszczeniem uwarunkowań o charakterze organizacyjnym lub finansowym, np. dostęp tylko w ustalonych godzinach, bilety wstępu.

DZIAŁANIA KONSERWATORSKIE patrz: ►prace konserwatorskie

DZIEDZICTWO KULTUROWE - dorobek materialny i duchowy (dobra kulturalne, naukowe) danej grupy społecznej/ludzkości, którego obowiązek ochrony i zachowania dla przyszłych pokoleń zapisany jest między innymi w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Niszczenie czy pomniejszanie dziedzictwa kulturowego zawsze powoduje poważne skutki i negatywne zmiany, jest ono bowiem bezpośrednio związane z tożsamością człowieka, będącą ważną częścią jakości życia jednostki, poszczególnych grup społecznych i całych społeczeństw.

EWIDENCJA ZABYTKÓW – uporządkowany zbiór danych o zabytkach, wykonany według jednolitych wzorów, zawierający między innymi: dane administracyjne i adresowe, rys historyczny, opis obiektu, fotografie i plany. Ewidencja obejmuje pojedyncze obiekty architektoniczne, zespoły budowlane, zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, zabytkowe parki, cmentarze, stanowiska archeologiczne. Dokumentacje ewidencyjne to teczki miast, karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa, ewidencje zabytkowej zieleni, karty cmentarzy i karty gminnej ewidencji zabytków. Krajową, wojewódzką i gminną ewidencję zabytków prowadzą odpowiednio: Generalny Konserwator Zabytków, wojewódzki konserwator zabytków i wójt (burmistrz, prezydent miasta).

FUNKCJA DOMINUJĄCA – funkcja główna (najważniejsza) obiektu określona ustaleniami jakościowymi (np. odnośnie sposobu użytkowania, standardu wykonania, zastosowanej technologii...). Dla obszarów stosuje się określenie dominującego przeznaczenia terenu. Ustalenie funkcji dominującej funkcji obiektu oraz przeznaczenia terenu nie wyklucza możliwości wprowadzania lub lokalizacji innych funkcji lub przeznaczenia.

HARMONIJNA SYLWETA (PANORAMA) – rozległy widok obserwowany ze znacznej odległości, często z punktu lub ciągu widokowego – prezentujący szereg elementów, tj. obiekty budowlane, zieleni i obiekty naturalne (w tym ukształtowanie terenu), wzajemnie dostosowanych do siebie pod względem estetycznym i tworzących czytelną spójną formę krajobrazową.

HISTORYCZNE CIĄGI ULICZNE – elementy historycznych zespołów urbanistycznych, historycznych zespołów budowlanych, na które składają się fasady (elewacje frontowe) zabudowy w układzie zwartym, obrzeżnym (pierzaje), tworzące pionową obudowę wnętrza architektoniczno-urbanistycznego i ciągów komunikacyjnych. Ciągi uliczne mogą być uzupełniane innymi elementami budowlanymi (np.: ścianami murów miejskich, pełnymi ogrodzeniami) i naturalnymi (zwartą zielenią, np. w postaci żywopłotów).

HISTORYCZNY DETAL ARCHITEKTONICZNY – pojedyncze elementy budowlane lub obiekty będące najczęściej fragmentami wystroju wnętrz lub wystroju zewnętrznego (elewacji) zabytków, zespołów budowlanych, ale także będące elementami wyposażenia (mała architektura).

(HISTORYCZNA) EKSPOZYCJA – autentyczny, zachowany in situ lub potwierdzony w źródłach informacji ►(materiałach źródłowych) niezakłócony widok z punktu, ciągu widokowego lub wzdłuż osi widokowej na obiekt (zespół obiektów), kompozycje zieleni i inne obiekty naturalne (przede wszystkim ukształtowanie powierzchni terenu). Historyczna ekspozycja może również dotyczyć widoku z obiektu. Przekształcanie historycznej ekspozycji (w szczególności poprzez budowę nowych obiektów) powinno być dokonywane pod warunkiem dostosowania do istniejących walorów estetycznych. W przypadku osi widokowej wykluczone jest zasłonięcie obiektu stanowiącego zamknięcie osi oraz umieszczanie innych obiektów o gabarytach mogących prowadzić do zmiany (historycznej) ekspozycji z jakiegokolwiek kierunku i przy jakiegokolwiek dynamice obserwacji – w tym również za obiektem historycznie eksponowanym. Za projektowanie i realizowanie elementów nowych z uwzględnieniem *historycznej ekspozycji* należy uważać wykluczenie wszelkich inwestycji prowadzących do zmian wartości kompozycyjnych i estetycznych zdefiniowanej ekspozycji; uwaga ta nie dotyczy wyłącznie przesłaniania ekspozycji, ale również lokalizacji obiektów konkurujących z eksponowanym w jakikolwiek formalny i znaczeniowy sposób. Na zmiany w historycznych panoramach mają niebagatelny wpływ iluminacje nocne miast, zespołów architektoniczno-urbanistycznych i poszczególnych obiektów, które powinny być opracowywane i realizowane z uwzględnieniem pełnej historycznej ekspozycji. Zmiana każdego z elementów definiujących historyczną ekspozycję może prowadzić do jej całkowitej ►degradacji. Porównaj: ►harmonijna sylweta.

(HISTORYCZNA) KOMPOZYCJA OBIEKTU (FORMA ARCHITEKTONICZNA) – autentyczny, zachowany in situ lub potwierdzony w ►źródłach informacji układ eksponowanych elewacji oraz dachu i zwieńczenia budowli z rozmieszczeniem, wielkością i proporcjami otworów, elementami programu architektoniczno-estetycznego (detale, faktury materiałów, zasada kolorystyki itp.), ►stolarką, urządzeniami łączącymi obiekt z otaczającym terenem, towarzyszącymi obiektami pomocniczymi, wspierającymi kompozycyjnie obiekt główny. Przez historyczną kompozycję obiektu rozumieć należy ukształtowaną stylistycznie bryłę obiektu wraz z wystrojem, przynależnym do określonej epoki bądź nawiązującym do różnych okresów historycznych, określonych cech narodowych, regionalnych, lokalnych. Za dostosowanie nowych elementów do *historycznej kompozycji obiektu* należy uważać działania projektowe i wykonawcze realizowane w zabytku lub poza nim (w bezpośrednim jego sąsiedztwie) z nawiązaniem do zasad kompozycyjnych i cech zabudowy historycznej. Zmiana każdego z elementów definiujących historyczną kompozycję obiektu może prowadzić do jego całkowitej ►degradacji.

(HISTORYCZNA) KOMPOZYCJA PRZESTRZENNA (KRAJOBRAZOWA) (FORMA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO) – autentyczny, zachowany in situ lub potwierdzony w ►źródłach informacji (materiałach źródłowych) konglomerat krajobrazu naturalnego i zbudowanego, powstały na określonym terenie, w wyniku zamierzonych i twórczych działań projektowych i realizacyjnych. Za dostosowanie elementów nowych do historycznej kompozycji przestrzennej (krajobrazowej) należy uważać działania projektowe i wykonawcze realizowane z wykorzystaniem cech tego krajobrazu i z zachowaniem zasad hierarchii znaczeniowej i formalnej poszczególnych jego elementów. Zmiana każdego z elementów definiujących historyczną kompozycję przestrzenną może prowadzić do jej całkowitej ►degradacji.

(HISTORYCZNA) KOMPOZYCJA ZESPOŁU ZABUDOWY (FORMA ZESPOŁU ZABUDOWY)

– autentyczny, zachowany in situ lub potwierdzony w ►źródłach informacji układ ulic, placów, budynków i zieleni, z historycznymi: liniami zabudowy, wysokością zabudowy, kształtami dachów i zwieńczenia budynków, podziałami własnościowymi, nawierzchniami ulic i placów. Historyczna kompozycja zespołu zabudowy (forma zespołu zabudowy) ma cechy przynależności do określonej epoki bądź nawiązuje do różnych, czytelnych okresów historycznych, określonych cech narodowych, regionalnych, lokalnych. Za dostosowanie elementów nowych do historycznej kompozycji zespołu zabudowy należy uważać działania projektowe i wykonawcze realizowane w zespole zabudowy z wykorzystaniem cech tego zespołu i z zachowaniem zasad hierarchii znaczeniowej i formalnej poszczególnych jego elementów. Na zmiany w postrzeganiu (historycznej) kompozycji zespołu zabudowy mogą mieć wpływ iluminacje nocne miast, zespołów architektoniczno-urbanistycznych i poszczególnych obiektów, które powinny być opracowywane i realizowane z uwzględnieniem walorów (historycznej) kompozycji zespołu zabudowy. Zmiana każdego z elementów definiujących historyczną kompozycję zespołu zabudowy może prowadzić do jej całkowitej ►degradacji.

(HISTORYCZNA) KOMPOZYCJA ZESPOŁU ZIELENI (FORMA ZESPOŁU ZIELENI)

– autentyczny, zachowany in situ lub potwierdzony w ►źródłach informacji układ kompozycyjny i gatunkowy drzew, krzewów i powierzchni trawiastych oraz trwałych elementów rozplanowania (np. osie kompozycyjne) i wyposażenia (np. elementy małej architektury, rzeźby, baseny i stawy, obiekty kubaturowe). Za dostosowanie elementów nowych do historycznej kompozycji zespołu zabudowy należy uważać działania projektowe i wykonawcze realizowane z wykorzystaniem cech tego zespołu i z zachowaniem zasad hierarchii znaczeniowej i formalnej poszczególnych jego elementów. Zmiana każdego z elementów definiujących historyczną kompozycję zespołu zieleni może prowadzić do jej całkowitej ►degradacji.

(HISTORYCZNA) PANORAMA – autentyczny, zachowany in situ lub potwierdzony w ►źródłach informacji charakterystyczny widok zespołu architektoniczno-krajobrazowego lub urbanistycznego albo jego części, umiejscowiony w przestrzeni i utrwalony w czasie, przekazach i w świadomości, którego przekształcanie (w szczególności poprzez budowę nowych obiektów, a także poprzez usuwanie/rozbiórkę obiektów historycznych) może być dokonywane pod warunkiem utrzymania (lub rekompensowania) zdefiniowanych cech charakterystycznych i walorów estetycznych. Zmiana każdego z elementów definiujących historyczną ekspozycję może prowadzić do jej całkowitej ►degradacji. Porównaj: ►harmonijna sylweta i ►historyczna ekspozycja.

(HISTORYCZNA) STOLARKA OKIENNA I DRZWIOWA (FORMA STOLARKI OKIENNEJ I DRZWIOWEJ)

– autentyczny, zachowany in situ lub potwierdzony w ►źródłach informacji zespół cech, na który składają się między innymi: konstrukcja (sposób i głębokość osadzenia, wielkość węgarów, sposób otwierania, podziału i ilości skrzydeł), materiał (w tym rodzaje materiałów używanych w ościeżach i ościeżnicach, płycinach drzwi i tam okiennych, progach, parapetach, okiennicach, żaluzjach, w szkle- niach, opierzeniach), proporcje (wielkość – szerokość i wysokość otworu okiennego, szerokość listew, słupków, opasek okiennych zewnętrznych i wewnętrznych) i rozwiązania estetyczne (kolorystyka, zdobienia i opierzenia elementów ramy okiennej, płycin itd., detale ślusarki).

(HISTORYCZNIE) UKSZTAŁTOWANY UKŁAD KOMUNIKACYJNY

– autentyczny, zachowany in situ lub potwierdzony w ►źródłach informacji (materiałach źródłowych) układ komunikacyjny wytyczonych w przeszłości sieci dróg (utwardzonych lub nie oraz dróg wodnych), w tym ulic i placów miejskich i wiejskich, kolejowych oraz lotnisk, definiowany przebiegiem, szerokością traktów, profilami, rodzajem nawierzchni, obudową brzegową (obiekty kubaturowe, obsadzenia, oświetlenie, urządzenia towarzyszące, chodniki, nabrzeża, infrastruktura); zmiana każdego z elementów definiujących historycznie ukształtowany układ komunikacyjny może prowadzić do jego całkowitej ►degradacji.

(HISTORYCZNIE) UKSZTAŁTOWANY UKŁAD OSADNICZY – forma układu osadniczego (urbanistycznego, ruralistycznego) – autentycznego, zachowanego in situ lub potwierdzonego w ►źródłach informacji (materiałach źródłowych), wytyczonego w przeszłości układu miejskiego lub wiejskiego wraz z jego strukturą użytkowania (infrastrukturą) i fizjonomią zagospodarowania.

(HISTORYCZNE) ZASADY PODZIAŁÓW WŁASNOŚCIOWYCH (FORMA PARCELACJI) – autentyczne, zachowane in situ lub potwierdzone w ►źródłach informacji, czytelne i powtarzalne na określonym terenie historyczne podziały własnościowe, definiowane np. szerokością i głębokością działek, zasadami podziałów wtórnych, tradycyjną formą obsługi komunikacyjnej czy schematu zagospodarowania. Realizowanie wtórnych podziałów z pominięciem historycznych zasad parcelacji może prowadzić do nieodwracalnych zmian w ►historycznej kompozycji zespołu zabudowy.

(HISTORYCZNE) ZAGOSPODAROWANIE (FORMA ZAGOSPODAROWANIA) – autentyczny, zachowany in situ lub potwierdzony w ►źródłach informacji sposób usytuowania na działce (lub na innym terenie) obiektów kubaturowych, zieleni i innych elementów zagospodarowania, takich jak: nawierzchnie, komunikacja, oświetlenie, ciek i zbiorniki wodne, zdefiniowany funkcjami użytkowymi, kompozycyjnymi i estetycznymi zabytku lub zespołu zabytków. Zmiana lub usunięcie każdego z elementów definiujących (historyczne) zagospodarowanie – formę zagospodarowania często może prowadzić do jego całkowitej ►degradacji.

(HISTORYCZNY) TYP ZABUDOWY – obiekt posiadający charakterystyczne rozwiązania dla specyfiki lokalnej lub regionalnej, którego częstość występowania może stanowić wyróżnik dla obszaru. Charakterystyczny zespół cech (usytuowanie na działce, gabaryty, kształt dachu, proporcje rzutu, kompozycję itp.) powtarzających się także w innych obiektach o tej samej funkcji, występujących na określonym terenie; możliwy jest do przywołania np. w ►zaleceniach konserwatorskich dotyczących kształtowania zabudowy sąsiedniej.

INTEGRACJA (ZABYTKOWEJ STRUKTURY PRZESTRZENNEJ) – działania mające na celu scalenie i nadanie walorów przestrzeni, która została zdegradowana (np. wtórnym podziałem parcelacyjnym, zmianą układu komunikacyjnego, eliminacją tradycyjnej zabudowy, zmianą linii zabudowy itp.), poprzez uczyelnienie ►historycznej kompozycji zespołu zabudowy i zharmonizowanie wszystkich elementów kompozycji przestrzennej (historycznej i współczesnej) z dopuszczeniem miejscowej ►rekompozycji lub ►rekonstrukcji.

INWENTARYZACJA ZABYTKU (ZESPOŁU ZABYTKÓW) – dokumentacja zabytku lub zespołu zabytków (również inwentaryzacja zespołu zieleni) przedstawiająca jego aktualny stan, wykonana na podstawie oglądu bezpośredniego, w formie obrazowej, rysunkowej lub opisowej (inwentaryzacja: cyfrowa fotogrametria bliskiego zasięgu, dendrologiczna, inwentaryzacja fotograficzna, fotogrametryczna, geodezyjna, pomiarowa, pomiary skanerem do rejestracji trójwymiarowej – ortofotoplany).

INWENTARYZACJA ZABYTKÓW – katalog wszystkich zabytków sporządzony według kryterium topograficznego lub rzeczowego.

KONSERWACJA – działanie zmierzające do stałego utrzymania zabytku w określonej i możliwie niezmienionej postaci, często w całej złożoności nawarstwień zachowanych do naszych czasów, polegające na bieżącym utrzymaniu obiektu zabytkowego w dobrym stanie przez stworzenie odpowiednich warunków jego istnienia i wykonywanie napraw, w tym napraw i wzmacniania konstrukcji obiektu, bez usuwania starych, uzupełnienia i dodawania nowych elementów, z zachowaniem formy artystycznej, jaką zabytek otrzymał w wyniku przemian, którym podlegał. W odniesieniu do zabytków architektury zabieg ten stosowany jest na ogół łącznie z ►restauracją. Patrz: ►prace konserwatorskie.

KONTYNUACJA (ZASADA DOBREJ KONTYNUACJI) ZABUDOWY – działania polegające na utrzymaniu charakteru układu przestrzennego i jego rozwoju według historycznych zasad.

KONTEKST PRZESTRZENNY OBSZARU (ZABYTKU) – otoczenie, tło i szeroko pojęte sąsiedztwo geograficzno-przyrodnicze i kulturowo-cywilizacyjne. Kontekst może być zgodny, neutralny lub konfliktowy.

KSZTAŁTOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO – świadome działanie – w zasobie ►dziedzictwa kulturowego, polegające na utrzymaniu, odtwarzaniu lub kreowaniu jego materialnych i niematerialnych wartości.

KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO – świadome działanie polegające na: zachowaniu, przekształcaniu, dodawaniu albo eliminowaniu obiektów lub układów przestrzennych, zgodnie z obowiązującymi zasadami ochrony zabytków i przyrody. Ochrona krajobrazu kulturowego jest funkcją działań wieloprzmiotowych – architektury krajobrazu, planowania przestrzennego, urbanistyki, metod rewaloryzacji zespołów miejskich, wiejskich i ►konserwacji obiektów architektonicznych.

LISTA ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA KULTURALNEGO I NATURALNEGO (LISTA ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I PRZYRODNICZEGO LUDZKOŚCI) – lista tworzona od 1977 roku, w ramach Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego UNESCO, obejmująca miejsca i obiekty posiadające unikatową, uniwersalną wartość, wpisane na nią na podstawie decyzji Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO.

MODERNIZACJA KONSERWATORSKA – wyposażenie obiektu zabytkowego w urządzenia odpowiadające współczesnym wymogom cywilizacyjnym i technicznym przy zachowaniu wartości chronionych. Modernizacja często prowadzona jest wraz z ►adaptacją zabytku.

NADZÓR ARCHEOLOGICZNY – obecność archeologa na terenie inwestycji w celu bieżącej dokumentacji ewentualnych zabytków archeologicznych. Nadzór archeologiczny powinien być stosowany w sytuacji realizacji inwestycji, na obszarach, na których nie zostały dotąd zlokalizowane stanowiska archeologiczne, ale istnieje uzasadnione podejrzenie, że mogą się tam znajdować.

OBIEKT ARCHITEKTONICZNY – obiekt pojedynczy lub złożony z kilku zespolonych ze sobą kompozycyjnie elementów – budynek lub stała konstrukcja.

OBIEKT LUB OBSZAR DYSHARMONIJNY – obiekt lub obszar pozostający w konflikcie estetycznym lub przestrzennym z ►(historyczną) kompozycją przestrzenną lub z ►(historyczną) kompozycją zespołu zabudowy.

OBIEKT REPREZENTATYWNY – obiekt stanowiący przykład typowy dla danej epoki, funkcji, techniki budowlanych itp., zachowany w swej integralności i nieprzekształcony późniejszymi zmianami. Patrz: ►historyczny typ zabudowy.

OBIEKT LUB OBSZAR UNIKATOWY – obiekt lub obszar stanowiący jednostkowy, rzadki lub znikający przykład kompozycji, materiału lub funkcji. Porównaj: ►(historyczna) kompozycja obiektu (forma architektoniczna).

ODBUDOWA – działanie polegające na odtworzeniu ostatniej fazy zabudowy (budowli) sprzed jej zniszczenia, które nastąpiło jako jednorazowe i niecałkowite, w wyniku katastrofy budowlanej, działań wojennych lub klęsk żywiołowych oraz pozostającej w świadomości żyjącego jeszcze pokolenia; ma zachowaną

znaczną część substancji historycznej. Odbudowa często łączy się z ►adaptacją i ►modernizacją, może stanowić też w znacznej mierze ►rekonstrukcję.

ODSŁONIĘCIE – działania polegające na przywróceniu obiektowi historycznemu jego pełnych cech zabytkowych poprzez wyeliminowanie nawarstwień zakłócających autentyczną, pierwotną formę architektoniczną i przestrzenną.

OŚ WIDOKOWA – wytyczony kierunek obserwacji, poprzez rozplanowanie, kompozycję zagospodarowania terenu, akcenty lub dominanty.

OŚ KOMPOZYCYJNA – element liniowy organizujący kompozycję przestrzenną.

POMNIK HISTORII – obiekt lub obszar zabytkowy w wyznaczonych granicach, posiadający wyjątkową wartość dla narodowego dziedzictwa kulturowego, ustanawiany rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Uznanie za pomnik historii stanowi formę ochrony zabytków.

PRZEMIESZCZENIE (TRANSLOKACJA) – działanie dopuszczone wyłącznie w sytuacji realnego zagrożenia bezpowrotnego zniszczenia zabytku (np. w przypadkach wytyczania nowych tras komunikacyjnych), polegające na przeniesieniu zabytku lub jego części w inne miejsce. Przemieszczenie może być realizowane w dwóch różnych formach: poprzez przesunięcie (odbywa się bez rozbiórki obiektu, przy ewentualnym zniszczeniu starych fundamentów) i poprzez rozbiórkę i ponowne złożenie w innym miejscu (najczęściej stosowane przy zabytkach budownictwa drewnianego).

REINTEGRACJA – nadanie zachowanemu niekompletnie lub zniekształconemu zabytkowi określonej formy przez połączenie jego części zabytkowych oraz koniecznych współczesnych uzupełnień w jednolitą całość kompozycyjną.

REJESTR ZABYTEKÓW – wpis do rejestru zabytków stanowi formę ochrony zabytków. Rejestr zabytków jest dokumentem urzędowym o charakterze wieczystym, mającym formę księgi o określonym wzorze. Wpisu do rejestru dokonuje wyłącznie wojewódzki konserwator zabytków na podstawie decyzji administracyjnej. Wpis do rejestru zabytków wywołuje określone skutki prawne, które poza nałożonymi na właściciela i użytkownika zabytku obowiązkami, wynikającymi z przestrzegania ustawowych zasad postępowania wobec zabytku, pozwala uzyskać przywileje, np. bonifikatę 50% przy zakupie nieruchomości będącej własnością Skarbu Państwa, zwolnienie od podatku od nieruchomości, podatku rolnego, podatku od spadku oraz podatku leśnego.

REKONSTRUKCJA – odtworzenie jednej z faz rozwoju (historycznej) kompozycji obiektu (formy architektonicznej), którego relikty nie zachowały się, bądź ilość ich jest niewielka. Rekonstrukcja uzasadniona w niewielu przypadkach (symbole narodowe, eksponowany krajobraz kulturowy, działania edukacyjne), realizowana jest z użyciem współczesnych materiałów i technologii, ale z wykorzystaniem ►inwentaryzacji, przekazów archiwalnych i materiałów ikonograficznych. W urbanistyce rekonstrukcja stosowana jest jako odbudowa zniszczonych elementów dawnej kompozycji (dominant, zabudowy i in.) również w celu odtworzenia historycznej przestrzeni. Rekonstrukcja ma walor edukacyjny.

REKOMPOZYCJA – przywrócenie np. ►(historycznej) kompozycji przestrzennej lub ►(historycznej) kompozycji zespołu zabudowy, przekształconych w wyniku zniszczeń układu przestrzennego poprzez wyburzenia, przebudowę, budowę wtórnych lub dokomponowywanie nowych jego elementów na zasadzie analogii lub prawdopodobieństwa. Rekompozycja ma cechę nowej formy kompozycyjnej, złożonej z tradycyjnych elementów. Ponowne złożenie zabytku z użyciem autentycznych elementów stanowi *anastylozę*.

RESTAURACJA – jest działaniem realizowanym w granicach dopuszczalnej ingerencji technicznej, której nieodzownym warunkiem jest „dostarczona” przez sam zabytek, w wyniku przeprowadzonych badań np. architektonicznych (ale nie np. ikonograficznych), przesłanka naukowa, a nie hipoteza, co do zakresu tych działań. Restauracja może być realizowana poprzez: uczytelnienie układu, w wyniku wprowadzania niewielkich uzupełnień, zharmonizowanych z całością kompozycji i powinna odróżniać się wyraźnie od całości autentycznej lub jako ►odsłonięcie zabytku lub jego części, przy zachowaniu warunku, że usuwane części posiadają zdecydowanie niższą wartość od warstw wydobytych, a stan techniczny odsłanianych części zabytkowych i ich wartość jest znacząca. Działania restauracyjne polegają na wprowadzeniu zmian i uzupełnień mających na celu przywrócenie zabytkowi jego pierwotnego wyglądu w oparciu o dokumentację oraz inwencję autora, są stosowane często jednocześnie z ►konserwacją zabytku. Porównaj: ►prace restauratorskie

RESTITUCJA – szczególny rodzaj prac konserwatorskich, pośredni między ►odbudową i ►rekonstrukcją, w której ilość autentycznych substancji jest zachowana w formie rozproszonej i w niewielkim stopniu; polega na odtworzeniu zabytku z wbudowaniem we właściwe im miejsca oryginalnych zachowanych elementów.

RETROWERSJA – zespół działań podejmowanych na obszarach zniszczonych ►układów przestrzennych, respektujących historyczne uwarunkowania (np. podziały parcelacyjne i komunikacyjne), które nie stanowią ►rekonstrukcji dawnej zabudowy, lecz tworzą konserwatorską kreację, polegającą na wprowadzeniu współczesnej zabudowy o formach postmodernistycznej fantazji na temat zabudowy historycznej.

REWALORYZACJA HISTORYCZNEJ KOMPOZYCJI PRZESTRZENNEJ UKŁADU, ZESPOŁU – całokształt działań w dziedzinie zagospodarowania przestrzennego, podporządkowanych przywróceniu i utrwaleniu historycznie ukształtowanych walorów zawartych w zespole przestrzennym, z nadaniem mu współczesnych treści przy zachowaniu istniejących elementów historycznego zagospodarowania. Rewaloryzacja jako zintegrowany proces odnowy obszaru połączona jest często z ►konserwacją, ►adaptacją i ►modernizacją.

REWITALIZACJA – skoordynowany proces mający na celu przeciwdziałanie degradacji przestrzeni zurbanizowanej, zjawiskom kryzysowym, pobudzanie rozwoju i zmian jakościowych poprzez wzrost aktywności społecznej i gospodarczej, poprawę środowiska zamieszkania i ochronę dziedzictwa kulturowego (►rewaloryzacja na wybranym obszarze), przy zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju.

ROZBUDOWA - jest działaniem nienależącym do sfery konserwatorskiej i polega na powiększeniu istniejącego obiektu wzniesionego zgodnie ze świadomą i posiadającą twórcze walory koncepcją autora; zazwyczaj powodem rozbudowy są potrzeby utylitarne, rzadziej względy estetyczne.

SANACJA – (oczyszczanie) działanie mające na celu usuwanie obiektów uznanych za pozbawione wartości zabytkowych, szpecące obszar zabytkowy i jego otoczenie, a także nadmiernie zagęszczających zabudowę.

STRUKTURA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO – przestrzenne relacje pomiędzy jednostkami krajobrazowymi (morfologiczno-historycznymi).

STUDIUM KRAJOBRAZU KULTUROWEGO – rodzaj dokumentacji studialnej o ustalonych w standardzie: metodzie opracowania i zawartości treści, przedstawiającej zasób obiektów i obszarów zabytkowych i diagnozę stanu zachowania dziedzictwa kulturowego na danym obszarze, rys historyczny rozwoju przestrzennego oraz wnioski w postaci ►zaleceń konserwatorskich. Studium krajobrazu kulturowego jest opracowywane w interesie ochrony zabytków i pozostaje najważniejszym opracowaniem wyjściowym do sporządzania zapisów dotyczących ochrony zabytków w dokumentach planistycznych.

STUDIUM HISTORYCZNE – rodzaj dokumentacji konserwatorskiej dotyczącej dziejów i przemian zabytku w jego charakterystycznych etapach, opracowanej na podstawie literatury, dotychczasowego stanu badań, źródeł archiwalnych, danych porównawczych i analiz stylowych. Studium powinno być zakończone wnioskami do wszelkich działań inwestycyjnych ingerujących w strukturę zabytku lub naruszających jego otoczenie. Uzupełnieniem studium historycznego często są badania konserwatorskie.

STREFA OCHRONY KONSERWATORSKIEJ – wyznaczony granicami obszar, na którym obowiązują określone ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. Strefy ochrony konserwatorskiej definiowane są przez swoje cechy (zawartość i wyróżniki) oraz cele, dla których zostały wyznaczone.

TOŻSAMOŚĆ KULTUROWA – względnie trwała identyfikacja grupy ludzi i pojedynczych jej członków z określoną kulturą charakteryzowaną przez zespół idei, przekonań, poglądów, wytworów materialnych, zwyczajów, obyczajów a także wierzeń, zachowań i wspólny język oraz i określony system wartościowania, które odróżniają grupy etniczne od siebie i od kultury dominującej.

UCZYTELNIENIE DAWNEJ STRUKTURY PRZESTRZENNEJ – wydobywanie i podkreślenie (poprzez ►odbudowę, ►sanację zabudowy) walorów, np. ►historycznej kompozycji zespołu zabudowy (formy zespołu zabudowy).

UKŁAD PRZESTRZENNY – sposób rozmieszczenia w przestrzeni poszczególnych składników np. ►(historycznej) kompozycji zespołu zabudowy lub ►(historycznej) kompozycji przestrzennej (krajobrazowej) oraz wzajemne powiązania funkcjonalne, kompozycyjne i widokowe tych składników.

UTRZYMANIE WALORÓW ZABYTKOWYCH porównaj: ►konserwacja.

UZUPEŁNIENIE – działania polegające na niezbędnym, lecz wykraczającym poza ►restaurację dodaniu nowych elementów, które mają znamiona współczesnych realizacji oraz jednocześnie pozostają w harmonii z zabytkiem czy układem zabytkowym.

WALORYZACJA ZABYTKÓW – działanie oparte o zdefiniowaną hierarchię danych uzyskanych w ramach określenia ►zasobu. Poprzez wartościowanie zabytków jednego typu wg ustalonych kryteriów dokonuje się oceny wartości zabytkowej.

WARTOŚCI NIEMATERIALNE – element składowy dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego (nazywany też krajobrazem ideowym), stanowiący zespół uzupełniających wartości materialne: tradycji, tradycji miejsc, wiary i wierzeń, technologii, umiejętności, zachowań i poglądów, symboli i znaków określających i często warunkujących specyfikę miejsca, obiektu i zachowań, często utrwalanych (przekazywanych) jako ustna relacja przez ustępujące pokolenia.

WNĘTRZE URBANISTYCZNE – przestrzeń publiczna w mieście, w oprawie architektonicznej i przyrodniczej (zieleni), o cechach zakomponowanej całości, w której istotną rolę poza architekturą i zielenią odgrywają inne czynniki jak: nawierzchnia, elementy reklamowe i oświetleniowe, witryny sklepowe, mała architektura.

WYSTRÓJ OBIEKTU ZABYTKOWEGO –dekoracja malarska, rzeźbiarska, ceramiczna, snycerska, wykonana jako stały, integralny element obiektu architektury.

ZABUDOWA OBRZEŻNA – zespół zabudowy ciągłej wzdłuż przestrzeni publicznej ulic i placów.

ZABUDOWA OBRZEŻNA PIERZEJOWA – zabudowa utworzona przez obiekty architektoniczne lokalizowane wzdłuż jednej linii zabudowy, o szerokości frontu (elewacji frontowej) równej szerokości działki.

ZABUDOWA ZAGRODOWA – zespół wiejskiej zabudowy związanej z produkcją rolną, składający się co najmniej z budynku mieszkalnego i budynku (lub budynków) inwentarskiego lub magazynowego przeznaczonego do przechowywania płodów rolnych.

ZALECENIA KONSERWATORSKIE – opracowane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na podstawie źródeł, informacji i dokumentacji konserwatorskiej ogólne i szczegółowe działania, zakazy i nakazy kierowane do właścicieli, użytkowników, zarządzających oraz projektantów, konserwatorów i wykonawców ich reprezentujących, dotyczące zakresu i form dopuszczalnych ingerencji w autentyczną substancję zabytku lub sposobu jego użytkowania.

ZAMKNIĘCIE KOMPOZYCYJNE – ograniczenie widokowe (►osi widokowej) ciągu lub przestrzeni publicznej (krajobrazu kulturowego) obiektem budowlanym lub grupą obiektów (zielenią, elementem fizjografii terenu).

ZASÓB ZABYTKOWY – zestawienie wszystkich znajdujących się na określonym terenie zabytków i istniejących form ochrony zabytków wraz z analizami historycznych uwarunkowań kształtowania krajobrazu kulturowego, analizą stanu zachowania poszczególnych jednostek osadniczych, ich ekspozycji, powiązań widokowych, związków z przyrodą oraz z określeniem obszarów problemowych w ochronie dziedzictwa kulturowego i zabytków.

ZESPÓŁ ARCHITEKTONICZNO-KRAJOBRAZOWY – historyczny zespół urbanistyczny (historyczny zespół budowlany) związany z krajobrazem lub zespołem zieleni ukształtowanym w sposób naturalny lub będący efektem działań projektowych i widziany z określonego punktu lub kierunku, w procesie dynamicznego przemieszczania się obserwatora.

ZESPÓŁ KRAJOBRAZOWY – ►(historyczna) kompozycja przestrzenna (krajobrazowa) (forma krajobrazu kulturowego).

ZESPÓŁ URBANISTYCZNY porównaj: ►historyczny układ urbanistyczny.

ŹRÓDŁA INFORMACJI (MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE) – zbiór źródeł pisanych, przekazywanych ustnie, ilustracyjnych, umożliwiających poznanie charakteru, cech specyficznych, znaczenia i historii obiektu lub obszaru zabytkowego.

W opracowaniu wykorzystano:

1. Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 z późniejszymi zmianami)
2. Ustawa z 23 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80 poz. 717 z późniejszymi zmianami)
3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001r. Nr 142, poz. 1591 z późniejszymi zmianami)
4. ustawy z dnia 15 grudnia 2000r. o samorządach zawodowych architektów, inżynierów budownictwa oraz urbanistów (Dz. U. z 2001r. Nr 5, poz. 42 z późniejszymi zmianami)
5. Ustawa z dn. 3. 10. 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. 2008r. Nr 199 poz. 1227 z późniejszymi zmianami)
6. rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 28 kwietnia 2004 r. w sprawie zakresu projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (Dz. U. Nr 118, poz 1233)
7. rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dn. 26.08.2003 w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz. U. Nr 164 poz. 1587)
8. „Wnioski wojewódzkiego konserwatora zabytków do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego” (stan prawny na dzień 31 grudnia 2008 r.). Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie
9. „Standard planistyczny ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego jako obligatoryjna część ustaleń w planach zagospodarowania przestrzennego, o których mowa w projekcie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym” - opracowanie wykonane przez Stowarzyszenie Polskie Dziedzictwo - Kultura Przyroda ze środków finansowych Generalnego Konserwatora Zabytków (projekt standardu opracowany przez zespół w składzie: arch. Aleksander Böhm, archeolog Marek Konopka, arch. Janusz Korzeń, arch. Piotr Molski, arch. Ewa Nekanda-Trepka, arch. Janusz Nekanda-Trepka, arch. Michał Smoktunowicz). Warszawa lipiec-listopad 2000 (nie publikowany)
10. „Wytyczne do opracowania problematyki ochrony wartości kulturowych w planach zagospodarowania przestrzennego”. Zespół Ekspertów Międzyresortowej Komisji ds. Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich. Warszawa 1981 r.